

VADERLAND EN VOLK

GLIJBAAN NAAR RECHTS
ZWART IN SOORTEN
COLLABORATIE UIT ZELFBEHOUD
VERZET VAN DE KANSEL
ROOD VOOR ORANJE
KOPJE-ONDER

59

Hoe uitermate ingewikkeld de problematiek van collaboratie en verzet was en van hoe weinig begrip voor de bezettingssituatie de simplificatie getuigt die het gedrag van de Nederlanders tijdens de jaren 1940—1945 slechts onderscheidt in 'fout' en 'goed', daarvan geven enkele van de hier volgende artikelen een duidelijk beeld.

Wanneer men zich afvraagt wie het meest gebaat was met de instandhouding van de economische bedrijvigheid in ons land, de bezetter of het Nederlandse volk, dan is daar moeilijk een ondubbelzinnig antwoord op te geven. Industrie, handel, landbouw, alle takken van het bedrijfsleven konden na enige tijd slechts werken ten gevolge van eisen of op zijn minst met toestemming van de Duitsers. Grondstoffentoewijzingen, produktieprogramma's, leveringsverplichtingen, teeltvoorschriften stamden rechtstreeks uit Duitse koker of mochten althans niet strijdig zijn met de Duitse belangen. Wie aan het produktieproces deelnam — of hij nu werkgever was of werknemer — diende in zeker opzicht de Duitse oorlogvoering. In versterkte mate deed hij dat in gevallen van directe produktie voor of leverantie aan de Duitsers. Maar tegelijkertijd diende hij het Nederlandse belang: hij voorkwam massale werkloosheid (en daardoor een nog veel omvangrijker deportatie van arbeidskrachten naar Duitsland, evenals een roof op nog groter schaal van grondstoffen, werktuigen en machines), hij voorkwam daarmee een volledige verpaupering en verhongering van het arbeidende deel van het Nederlandse volk.

Ook buiten het terrein van de economie was de bezettingssituatie vaak veel ingewikkelder dan men zich realiseerde. De enkele honderdduizenden leden van de Nederlandse Unie zagen in grote meerderheid de Unie slechts als een middel om blijf te geven van hun afkeer van de NSB; hierdoor meenden zij ook (en dan nog wel openlijk) de Duitsers te kunnen treffen. Maar zij zagen niet dat de Unie door de Duitsers slechts geduld werd, zolang dezen meenden dat de organisatie nuttig kon zijn voor hun eigen doeleinden — zij zagen evenmin dat een aanzienlijk deel van de leiding van de Unie tot vergaande concessies aan en onverhulde samenwerking met de bezetter bereid was.

Het zijn twee voorbeelden slechts uit een maatschappij waar allerlei activiteiten aspecten vertoonden die ergens een plaats vonden op de lange lijn met ontelbare gradaties tussen de meest gewetenloze collaboratie en het meest principiële verzet. Te meer eerbied moet men wellicht koesteren voor hen die tot dat laatste in staat waren.

A.H.P.

GLUBAAN NAAR RECHTS

DRS. H. BURGER

In de periode tussen de twee wereldoorlogen bleek de parlementaire democratie zoals Nederland die kende, voor vele en grote problemen geen oplossing te bieden. De staatsinstellingen stamden uit een vorige eeuw en waren niet meegegroeid met de sterk veranderde maatschappij. Overheidsingrijpen paste weinig bij een staat die traditioneel slechts de taak van 'nachtwaker' was toebedeeld. De kritiek op wat men zag als het falen van de democratische instellingen, was niet van de lucht. Daar bleef het echter niet bij. Er kwamen ook stromingen die de democratie als zodanig afwezen. In de ogen van deze laatste brak de parlementaire democratie met wat zij de 'natuurlijke orde' noemden.

Sinds de Franse Revolutie van 1789 met de leuzen van vrijheid en gelijkheid was deze natuurlijke orde verstoord en velen probeerden haar weer te herstellen, al dan niet met een beroep op het christendom. Alle mensen waren immers niet gelijk, althans niet op dezelfde wijze: rechten, plichten en behoeften verschilden per groep.

De Utrechtse hoogleraar prof. F. C. Gerretson was een vertegenwoordiger van wat in die tijd vaak de 'Herstelbeweging' heette. 'De regering moet leiden; het volk moet geleid worden. 'De parlementaire democratie die deze verhouding omkeert, voert tot anarchie', schreef de zich in 1933 volksfascist noemende Gerretson.

Behalve het verzet tegen de volkssoevereiniteit was het corporatisme een telkens terugkerend punt. De tegenstelling werknemer-werkgever zou daarin worden overbrugd; het eigenbelang moest ondergeschikt worden gemaakt aan het dienen van het bedrijf. De werkgemeenschap was een onderdeel van de grote volksgemeenschap en daarin zou geen plaats zijn voor klas-sensstrijd.

Veel van deze denkbeelden werden ook door de 'Nederlandsche Unie' gepropageerd, zij het onder oorlogsomstandigheden: tussen 24 juli 1940 en half december 1941. De snelle militaire nederlaag en de vlucht van koningin en regering leek het bankroet van de parlementaire democratie alleen maar te onderstrepen. De Duitsers gedroegen zich bovendien correct; een feit dat niet alleen op mr. J. Linthorst Homan, commissaris van de koningin in de provincie Groningen, grote indruk maakte. Hij behoorde tot een groep die zich 'Nederlandsche Gemeenschap' noemde en was van mening dat de politieke leegte moest worden opgevuld. Een belangrijke overweging hierbij was dat anders de NSB voor de Duitsers hét alternatief zou vormen.

Samen met onder meer prof. dr. J. E. de Quay, hoogleraar in de bedrijfsleer en psychotechniek aan de Katholieke Economische Hogeschool te Tilburg en al langer actief in een beweging als 'Brabantia Nostra', nam Linthorst Homan contact op met de Duitsers om hun reactie te vernemen tegenover een eventuele nationale concentratie. Het versterken van de Nederlandse cultuur en trouw aan het Oranjehuis waren enige grondbeginselen van de nieuwe gemeenschapsgedachte; daarnaast dacht men over opheffing van de politieke partijen en over een organische opbouw van de maatschappij. De leider van het politieke departement van Seyss-Inquart, commissaris-generaal Schmidt, met wie zij enige besprekingen voerden, zag wel mogelijkheden.

Intussen werd er echter ook beraadslaagd door de grote politieke partijen. Zij wilden als 'Politiek Convent' een manifest publiceren, waarin de trouw aan Oranje en de eigen Nederlandse waarden centraal stonden. Beide groeperingen — Politiek Convent en Nederlandsche Gemeenschap — besloten tenslotte gezamenlijk op te treden. Er zou in alle kranten een oproep worden geplaatst, waarvan de inhoud grotendeels overeenkwam met het ontwerp zoals dat was geformuleerd door het Politiek Convent: behoud van de geestelijke vrijheid en van de daarop gebaseerde volksrechten.

Schmidt werd hierna weer door onder anderen Linthorst Homan geraadpleegd. Die kwam toen met bezwaren, speciaal tegen de passage over het Oranjehuis, waarmee het initiatief van de baan leek, of althans op de lange baan werd geschoven. Dat meenden tenminste de vertegenwoordigers van de politieke partijen.

Tien dagen later, op 24 juli 1940, las heel Nederland in de pers dat er een nieuwe 'beweging' was opgericht die zich ten doel stelde te streven naar nationale samenwerking op de allerbreedste grondslag 'onder erkenning van de gewijzigde verhoudingen'. Over Oranje werd niet gesproken en het woord 'vrijheid' ontbrak eveneens. Het programma onderscheidde zich niet van de meeste programma's: het was vaag, het volkseigene werd benadrukt en op economisch gebied was er sprake van een 'organische' ordening.

Deze nieuwe beweging, de Nederlandse Unie, stond onder leiding van een driemanschap, waartoe, behalve Linthorst Homan en De Quay, ook de Rotterdamse hoofdcommissaris van politie, mr. L. Eindhoven, behoorde. Alle drie stonden kritisch tegenover de vooroorlogse parlementaire democratie. Eindhoven meende dat in elk geval de politieke partijen *vieux jeu*

waren en had zelfs geweigerd bij de onderhandelingen met het Politiek Convent betrokken te worden. Het meest uitgesproken was echter Linthorst Homan. Hij had in twee brochures zijn kritische visie gegeven op het Nederland van vóór mei 1940. Er heerste toen zijns inziens een gevaarlijk internationalisme dat slapheid, zwakheid en een heilloze volksverdeeldheid tot gevolg had. Het oude was volgens hem voorbij en er stroomden nu grote gedachten over de wereld. Nederland kon en mocht hiervoor de ogen niet sluiten en moest een eigen vorm vinden voor de in Italië, Portugal, Spanje en Duitsland 'kordaat uitgevoerde' ideeën. Het bleef allemaal wat vaag, maar duidelijk was wel dat hier niet over de verbreiding van het Esperanto werd gedacht. Eén ding stond vast: er moesten veranderingen komen op Nederlandse wijze; dat hield in: geen NSB.

Het succes van de beweging was groot. Zeer veel Nederlanders — op het hoogtepunt van de actie ruim een miljoen — zagen in de Unie hét middel om machtsovername door de NSB te voorkomen. De rancuneuze reactie van Mussert en zijn volgelingen versterkte dit alleen maar. 'Volk en Vaderland' sprak van een 'jodenunie' en 'dekman-tel van de oude plutocratie'. Aanhangers van de Unie en de NSB gingen elkaar te lijf; Uniegebouwen werden volgekalkt en er sneuvelden geregeld ruiten.

Tegelijk bestreed Mussert het programma van de Unie. Als oordeel kon hij echter niets beters bedenken dan 'een verkracht NSB-program'. In het weekblad 'De Unie' werd niet alleen de oorlog gezien als een gevolg van politieke en economische spanningen, maar werd ook duidelijk gemaakt dat er een oude en een nieuwe wereld tegenover elkaar stonden; de nieuwe wereld bouwde 'met geestdrift en overmoed van de jeugd aan een nieuwe orde'.

De sympathie van de leiding lag daarbij aan de kant van de nieuwe wereld en was zonder twijfel versterkt door wat in augustus 1940 realiteitszin leek. Ook al ging de voorkeur van Linthorst Homan uit naar een 3-2-overwinning van Duitsland, dat wilde nog niet zeggen dat hij onverdeelde geestdrift had voor het Derde Rijk. Aanvaard werd wel dat het nationaal-socialistische Duitsland een deel was van de nieuwe wereld en niet het minst belangrijke deel. De Unie-ideologie kan niet anders wor-

Het manifest van de Nederlandse Unie waarin het driemanschap de Nederlanders boven de achttien jaar oproep tot saamhorigheid.

MANIFEST

AAN HET

NEDERLANDSCHE VOLK

Landgenooten!

UIT den nood der tijden is een nieuwe taak geboren. Wij noodigen U uit, met ons deze taak op te nemen. Wij roepen U op, met eigen kracht en overeenkomstig onzen eigen Nederlandschen aard, gezamenlijk door kordaten arbeid naar een nieuwe Nederlandsche saamhoorigheid te streven.

Allereerst is noodig: Erkenning van de gewijzigde verhoudingen. Nationale samenwerking op den allerbreedsten grondslag. Harmonische economische opbouw, met samenwerking van alle arbeidskrachten in ons volk. Sociale rechtvaardigheid, opdat er kome werk voor allen en arbeidsvreugde

voor allen, voor jong en oud, voor den sterke en den zwakke. Bezieling van de jeugd in vaderlandschen zin.

Dit willen wij verwezenlijken op Nederlandsche wijze, eerbiedigende de traditioneele geestelijke vrijheid en verdraagzaamheid. Wij willen ons werk verrichten in contact met de Nederlandsche- en bezettingsautoriteiten. Nederlanders! Geeft aan ons streven Uw allerkrachten. Wie zich afzijdig houdt, schaadt de Nederlandsche zaak. Sluit U aan!

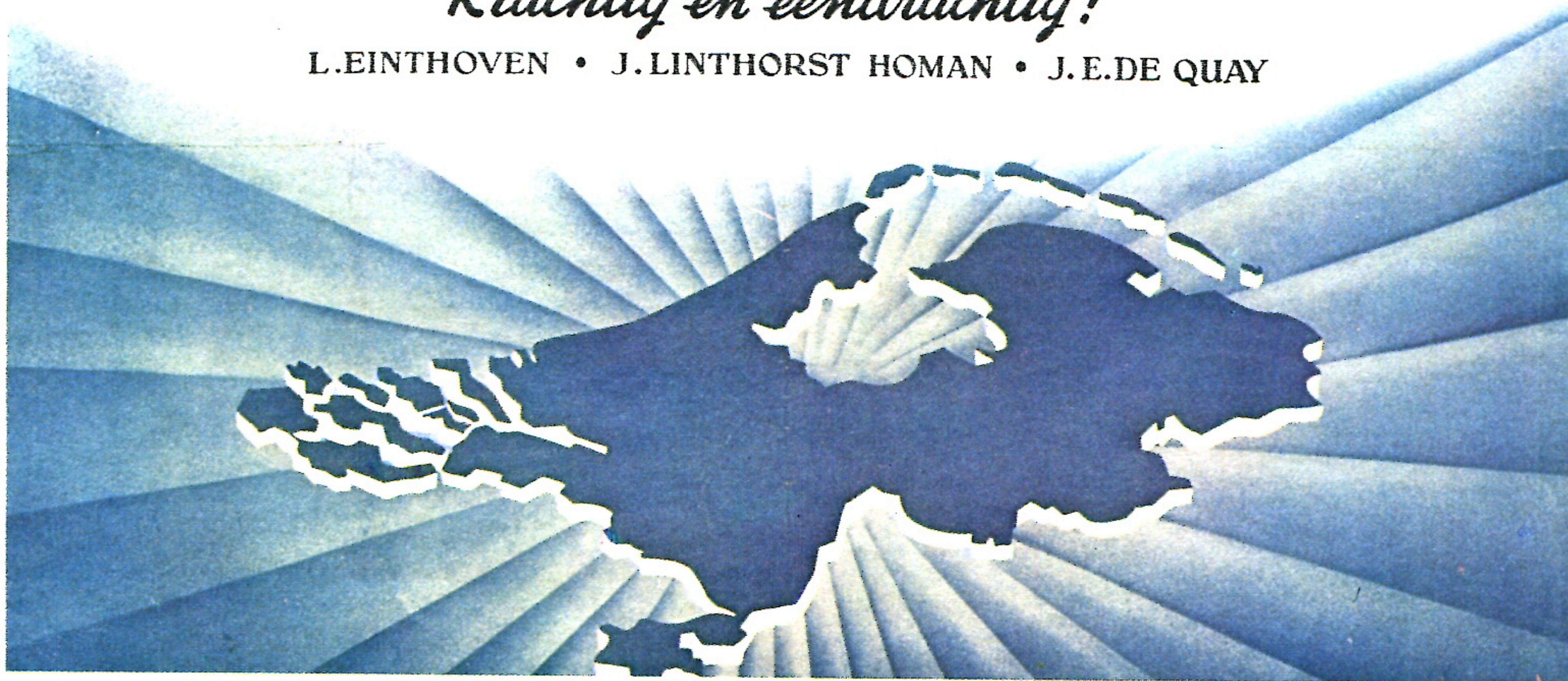

Lid kunnen worden zij, die Nederlander van geboorte zijn en den leeftijd van 18 jaar hebben bereikt. — Contributie naar draagkracht: minimum 50 cent per jaar. — Adres: Alexanderstraat 11, s-Gravenhage.

De Nederlandsche Unie

Krachtig en eendrachtig!

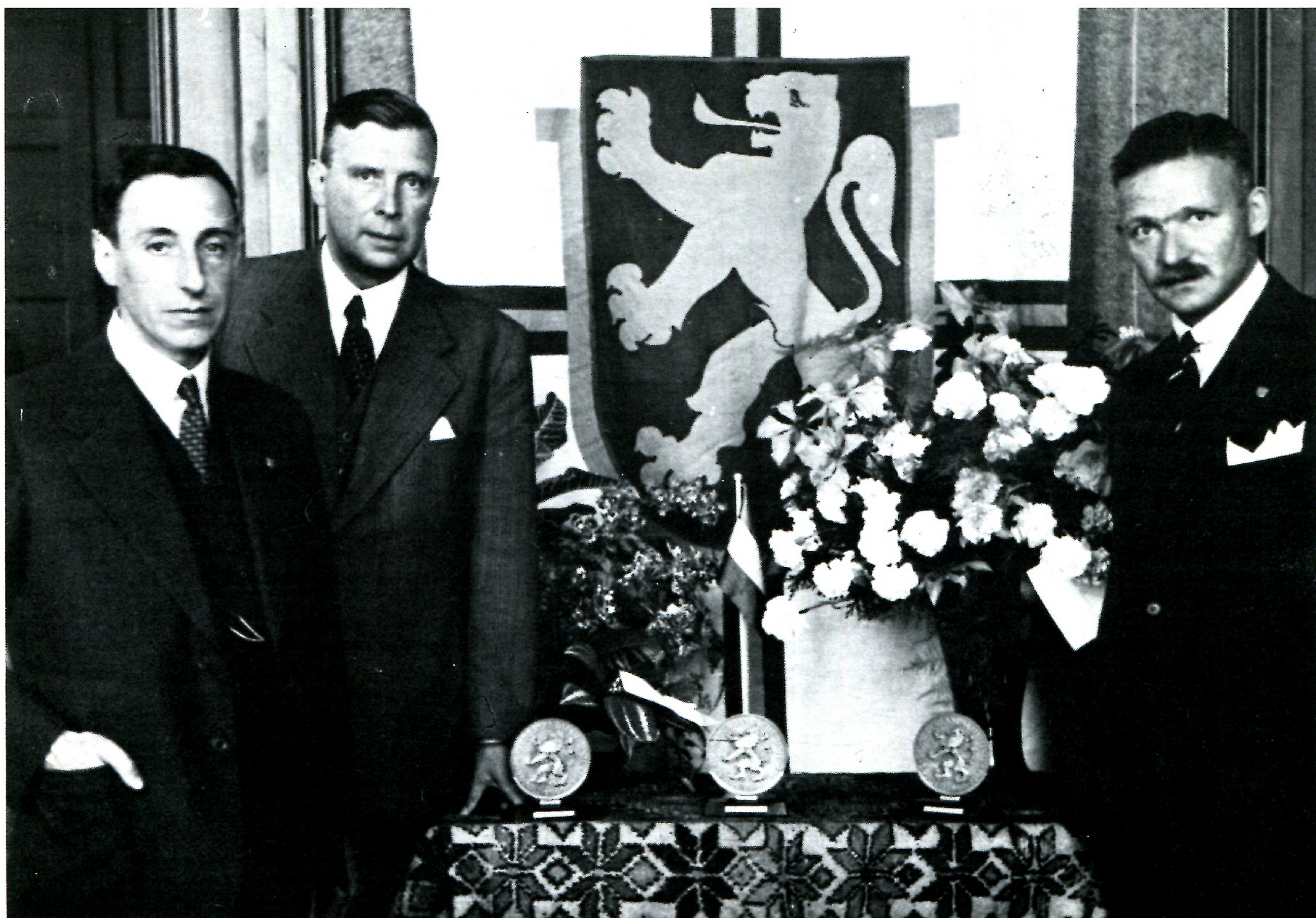
L.EINTHOVEN • J.LINTHORST HOMAN • J.E.DE QUAY

den gezien dan als verwant aan het fascisme, juist door de verbinding die de Unie zelf legde tussen de door haar gepropageerde idealen en de landen waar soortgelijke idealen al hadden wortel geschoten en waarbij al gebruik werd gemaakt van een vaak gelijksoortige terminologie. Geert Ruygers, hoofdredacteur van 'Brabantia Nostra' en van 'De Unie', beklemtoonde die verwantschap in het Unieblad en in zijn brochure 'Volkseenheid' zeer nadrukkelijk. Binnen de Unieleiding was hij dan ook een van de 'radicalen'; een andere groep onder leiding van Einthoven wilde een veel grotere afstand bewaren. Met name over dit meningsverschil ontstond begin 1941 een crisis binnen de leiding. Opheffing van de Unie werd zelfs

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

overwogen, maar uiteindelijk werden de politieke idealen naast de economische nader uitgewerkt. De verwantschap met de fascistische idealen bleek aldus steeds duidelijker.

Gerretson concretiseerde de idealen wat meer, evenals de in herstelbewegingen al zeer lang actieve jhr. R. Groeninx van Zoelen. Zij brachten de volksinvloed terug tot Portugees peil: het één-partij-systeem en het leiderschap à la Salazar werden aangeprezen als oplossingen. Leider is men, of men is het niet, onafhankelijk van het feit of men door het volk is gekozen of niet. Parallellen met de dierenwereld, waar het niet anders is, werden getrokken. In 'De Unie' komt in dit verband 'de hertog der olifanten bij de gratie Gods' ter sprake.

De Unie bestreed fel de parlementaire democratie en de oude politieke partijen, evenals het negativisme of de 'alleen-maar-anti-NSB-mentaliteit', die de Unieleiding nog bij vele leden waarnam. Ook al bestreed de leiding deze antihouding, duidelijk blijft dat zij toch wel anti-NSB was. Met de NSB viel niet te praten. Deze beweging eiste een monopoliepositie op en streefde bovendien een Duitse kopie na. De ideologie van de Unie was een zogenaamd Nederlands 'socialisme', dat voortkwam uit eigen bodem. 'Ons nationaal-socialisme is automatisch een Nederlands socialisme', heette het. Het Nederlandse jodenprobleem moest Nederlands worden opgelost, dat wil zeggen door assimilatie van de hier geboren joden.

Velen binnen de Unieleiding waren zonder twijfel anti-Duits of werden dat op den duur. De steeds sterker drukkende Duitse aanwezigheid, het christendom en de 'eigen bodem' stonden een hartelijke verhouding met de Duitse variant van dit socialisme in de weg en in mindere mate ook met de Italiaanse variant. Al moest het nieuwe Nederland natuurlijk wel *im Einklang* zijn met de staatsordening van het Derde Rijk.

De Nederlandse variant was veel meer gericht op de Portugeese; de 589 moeilijk leesbare bladzijden van 'De opbouw van een corporatieven staat' met als ondertitel 'Het nieuwe Portugal' van E. Brongersma beleefden in januari 1942 reeds hun derde druk.

Linksboven: overal werden plakkasten geplakt met de oproep om voor twee kwartjes lid te worden van de Unie met drie leiders.

Linksonder: het driemanschap. Van links naar rechts: prof. dr. J. E. de Quay, mr. L. Einthoven en mr. J. Linthorst Homan.

Rechts: de strijd tussen de Nederlandse Unie en de NSB werd onder andere 'uitgevochten' door voor elkaars bureaus te gaan venten.

Hieronder: in 'De Unie' van 18 januari 1941 verklaarde het driemanschap dat leden die ook lid waren van illegale organisaties, zouden worden geroyeerd.

Verklaring van het Driemanschap

DE LOYALITEIT VAN
DE UNIE.

Wij hebben ervaren, dat in den laatsten tijd de meening heerscht, dat vele leden van De Nederlandsche Unie lid zouden zijn van illegale organisaties.

Wij hebben meermalen en langs onze eigen organisatorische wegen en in het openbaar onzen leden het feit voorgehouden, dat aan het hoofd van ons programma een loyale verhouding tot de bezettende overheid is vooropgesteld en dat de leden daaraan dienen gevolg te geven.

Wij wijzen op onzen eersten oproep van 24 Juli 1940, welke sprak van „contact met de Nederlandsche autoriteiten en met de bezettingsautoriteiten” en op ons programma, dat spreekt van „loyale verhouding tot de bezettende overheid”.

Verschillende leden, die hieraan niet voldeden, zijn reeds geroyeerd. Ook thans zullen wij niet aarzelen, op te treden tegen hen, die het lidmaatschap der Unie, tegen de duidelijke uitspraak van het programma en van ons in, misbruiken voor illegale doelstellingen, waarmee het volksbelang niet is gebaat.

L. EINTHOVEN.
J. LINTHORST HOMAN.
J. E. DE QUAY.

In 'De Unie' van 8 maart 1941 werd de gedachtengang als volgt geformuleerd: 'Weereens is de Reus die geschiedkundige ontwikkeling heet, over de landen van Europa geschreden en heeft er met breeden zwaai zijn nieuwe zaai-zaad uitgestrooid... Doch in elk land valt dat zaad nu eenmaal in verschillende aarde, omdat de (geestelijke) bodemgesteldheid in elk land haar eigen karakter heeft... En zodoende is het zaad overal hetzelfde, maar het gewas niet! ... En zoo heeft het nieuwe gewas in Duitschland den naam van Nationaal-Socialisme, in Italië van Fascisme en in Spanje van Falangisme. Voor Portugal zou men het Corporatisme kunnen noemen, terwijl ook in Slowakije en Roemenië onderscheidenlijk de begrippen Hlin-

ka en IJzeren Garde zich naar voren dringen!' In Nederland heette dit gewas Nederlands socialisme.

De Unie balanceerde tussen het verzet tegen de zich opdringende Duitse variant en sympathie voor het thema 'Nederland moet zelfstandig zijn', maar de Nederlanders moesten de consequenties trekken uit wat Groeninx van Zoelen tegenover de Duitsers noemde de *statt-gefundene und stattfindende Weltrevolution*. Zij balanceerde ook tussen de druk van de aanhang die de Unie alleen zag of wilde zien als anti-NSB-beweging.

Met meer of minder tact probeerde de leiding de negativisten te bestrijden en te bekeren. Leden die de sympathie van de Unie tegenover de

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Winterhulp bekritiseerden, werd op autoritaire toon meegedeeld dat ze beter konden bedanken. Uitdrukkelijk werden de functionarissen geïnstrueerd erop toe te zien dat geen leden werden toegelaten uit alleen maar anti-NSB-gevoelens. 'Niet door haat...' luidde de titel van een hoofdartikel in 'De Unie'.

De idee van de negativisten dat de Unie-ideologie bedoeld was om de Duitsers te misleiden is na de oorlog zeer levend gebleven en gehouden. Niet alleen met betrekking tot de Unie werd het rookgordijn populair waarachter op zijn minst het bovengrondse verzet schuil kon gaan. De NSB is als het ware hét alibi geworden van de Unie. Van werkelijk verzet door de leiding was geen sprake, tenzij men de poging om een

slotte zou instemmen met het thema; zij wisten geen eigen variant. Conflicten met de bezetter bleven dan ook niet uit. Het voorzichtige protest tegen de anti-joodse maatregelen, dat het driemanschap één keer openlijk uitte, had de Duitsers geïrriteerd. Overigens is juist de houding van de Unie tegenover de joden zeer dubbelzinnig geweest. Het driemanschap zonderte in zijn protest nadrukkelijk de niet in Nederland geboren joden uit; zij konden evenmin lid worden van de Unie. Met de wel 'geboren Nederlandse joden' zat de Unieleiding echter ook in haar maag: zij mochten geen functies bekleden in de Unie en de elitegroep van 'werkende leden' was voor hen eveneens gesloten.

onrechtvaardig wantrouwen van joodse kant.' Het einde van de Unie kwam, toen de oorlog van Duitsland met de Sowjetunie uitbrak en de Unie weigerde volledig partij te kiezen in een gezamenlijk 'legioen', gevormd door NSB, Nationaal Front en de Unie. De Duitsers hoopten toen niet meer massaal steun te krijgen voor hun variant. De bezetter hief de Unie, het Nationaal Front en de NSNAP (Nationaal-Socialistische Nederlandse Arbeiderspartij) op als geschenk aan Musserts tienjarige NSB. De Unie heeft alleen maar het misverstand versterkt dat er onder de Duitse bezetting ruimte zou blijven voor een eigen politiek. Met haar ideologie heeft zij op zijn minst het conformisme bevorderd ten opzichte van de bezetter.

eigen variant op het thema te vinden als verzet wil zien. Telkens weer werd er in 'De Unie', maar ook in de vele plaatselijke blaadjes tot het laatst toe op gehamerd: we beleven nu de grote omwenteling in Europa. Nadrukkelijk werd tot het laatste ogenblik iedere vorm van verzet veroordeeld, ook in een verklaring voor de pers van het driemanschap.

Het Uniehuis te Hilversum droeg via een vloei-blad de volgende gedachte uit:

Nieuwe Heren, Nieuwe wetten
Is het spreekwoord van den dag,
Ieder neme dit ter harte:
Voeg zich naar het gezag.
Een typisch rookgordijn-kwatrijn?
De Duitsers hebben gehoopt dat de Unie ten-

Bij de Uniebureaus waren plakzegels voor een stuiver te koop. Daarmee kon men reclame maken voor de Nederlandse Unie.

Uiteindelijk adviseerde de Unie de joodse leden te bedanken 'voor eigen bestwil' en deed het voorkomen alsof dit ook door de joodse instanties was aanbevolen. Het tegendeel was echter het geval; na twee besprekingen schreef mr. L. E. Visser aan het driemanschap dat vrijwillig terugtreden uit de Unie zou neerkomen op een 'afscheiding van de Nederlandse joden uit het nationaal verband'. Het getto was dan nog maar een stap...

Groeninx van Zoelen, die in 1945 in Portugal zat, schreef toen nog zeer verbitterd: 'Wat een

ONS OERVOLK

(...) Erkenning van de traditie houdt niet in, dat wij ons met dat woord vastklampen aan alles wat in het verleden onder ons volk heeft geleefd. Want wie op grond daarvan toetreedt tot De Nederlandse Unie, begrijpt niet veel, noch van De Nederlandse Unie, noch van de wezenlijke waarden der traditie. Tot de traditie van het Nederlandse volk behoren niet de leuzen van de Franse revolutie, geen liberalisme en geen marxisme, geen 'vrije' economie en geen parlementaire democratie. Dat zijn allemaal vormen, waarin het leven van de Nederlandse volk in een bepaalde tijd gestalte heeft gekregen, vormen, die als alle tijdelijke dingen geboren worden en sterven. De dragers van deze vormen maken de bovenlaag van het volk uit. Behalve die bovenlaag is er echter nog iets anders, datgene, wat men in de burgerlijke kringen aanduidt met 'het volk', onze boeren en onze arbeiders, van wie men zegt dat het leven minder beschaafd, in elk geval minder gestyleerd is.

Dit volk echter is het eeuwige volk, dat in zekere zin oervolk kan worden genoemd, en in de schoot van dit eeuwige volk nu moet men zoeken zijn meest eigen karakter en heiligste tradities.

Dit volk heeft Prof. Buytendijk nog kort geleden getekend als de massa naamloze mensen tegenover de uitgelezenen, de leiders, de rijken, de adel, tegenover allen, die een eigen naam dragen en uit het vlak van de stille arbeiders en boeren, de armen, de eenvoudigen naar voren getreden zijn. Dit volk is in zoverre oervolk, als het al het oorspronkelijke en eigene bewaart, maar ook al het fundamenteel menselijke en daarom alle zedelijke en religieuze waarden.

Dit volk is het edele en zelfs heilige volk, dat een zending in de wereld te volbrengen heeft, dat door zijn lijden het geheim van het menselijke het beste kent, dat tradities en zeden bewaart, vol vertrouwen werkt, niet angstig is, maar moedig en zelfs zorgeloos. Aan dit 'volk' moeten alle staten en culturen hun behoud en herstel ontleenen na perioden van verval. Om dit volk te leren kennen, moet men er mede gaan leven, moet men het opzoeken, waar het nog in betrekkelijke zuiverheid bestaat, ver van de industrie- en handelscentra, op het land en in de dorpen. (...)

(Uit: 'Volkseenheid', Brochurenreeks van de Nederlandse Unie, door Geert Ruygers)

ZWART IN SOORTEN

DRS. N. K. C. A. IN 'T VELD

Hoe genuanceerd er wellicht voor 10 mei 1940 soms over de NSB is geoordeeld, na die datum weigerden de meeste Nederlanders nog nuances aan te brengen in deze uitgestoten troep landverraders. Dat binnen de NSB allerm minst de door haar gepretendeerde eenstemmigheid heerste; dat met het voortschrijden van de oorlog steeds scherper een tegenstelling aan de dag trad tussen een meerderheid, die Mussert trouw volgde in diens Nederlands-nationalistische aspiraties, en een minderheid, die naar de Groot-Germaanse rijksgedachte van de SS overhelde en die haar koplopers vond in de tweede plaatsvervangend leider van de NSB, Rost van Tonningen, en de voorman van de Nederlandse SS, Feldmeyer — vele Nederlanders wisten het nauwelijks of niet. En de meesten wilden er niet van weten. Men voelde zich bezet door de Duitsers, verraden door de NSB en geterroriseerd door de SS. In die situatie weigerde de Nederlander onderscheid te maken tussen twee tinten zwart.

Uitgestoten door een meerderheid van het volk, waarvoor de NSB pretendeerde te strijden, op leven en dood gebonden aan de Duitse zegekar — of in de latere oorlogsjaren aan het zinkende Duitse schip — beschouwden de Nederlandse nazi's dat onderscheid echter als uiterst wezenlijk. Was dat zo irreëel als het nu lijkt? Irreëler bijvoorbeeld dan de geschillen tussen Trotskisten en Stalinisten, als na Lenins dood de sowjetstaat in elkaar zou zijn gestort? Irreëel in geval van een Duitse overwinning, waarin de NSB'ers eerst rotsvast geloofden en waarop zij later desperaat hoopten?

Bij een Duitse overwinning zou het lot van Nederland in wezen door twee factoren bepaald worden: de wil van Hitler en de machtsverhoudingen in Berlijn. Mussert meende de NSDAP achter zich te hebben in de persoon van de politieke *Generalkommissar zur besonderen Verwendung*, Fritz Schmidt — de heimelijke annexatieplannen van deze intrigant en politieke gokker doorzag hij niet. Wel merkte hij voortdurend hoe Rost van Tonningen en Feldmeyer gesteund werden door de *Höhere SS- und Polizeiführer* in Nederland, Hans Rauter, en door Himmler in hun aller streven om van Nederland een *Gau* te maken in een zogenaamd pan-Germaans, maar in de praktijk overwegend Duits *Reich*, beheerst door Himmlers SS.

Drie jaar lang had Mussert alles gedaan om de Duitse bezetter te bewegen de NSB het politieke monopolie, zo niet de regeringsmacht, te geven om daardoor, naar hij oprecht van plan was, Nederland te maken tot een nationaal-

SS-voorman Feldmeyer, die met Rost van Tonningen binnen de NSB voorstander was van de Groot-Germaanse rijksgedachte.

socialistische, maar in wezen onafhankelijke en vooral dus *Nederlandse* staat. Hij stelde zich daarvoor steeds meer achter de Duitse oorlogsinspanning, hij maakte de Duitse zaak en de Duitse propaganda tot de zijne. Zijn NSB'ers vochten in de *Waffen-SS*-eenheden, werkten als spionnen voor de SD en hielpen bij het opjagen van joden, verzetslieden en de honderdduizenden die bestemd waren voor de *Arbeits-einsatz* in Duitsland.

Het gevolg is geweest dat de NSB door de bevolking meer gehaat werd dan de Duitsers

zelf. En wat stond daartegenover? De NSB was de enige toegestane politieke partij geworden, maar de Nederlandse SS bleef intrigeren. Mussert was in december 1942 door Hitler erkend als 'leider van het Nederlandse volk' en had daarop een schaduwkabinet samengesteld van achttien 'gemachtigden', waarvan er in februari 1943 twee meteen door het verzet werden neergeschoten. 'De SS gelooft niet in de revolutie van boven af', schreef 'Storm-SS', weekblad van de Nederlandse SS. En terecht: enige reële macht kreeg de NSB niet. En de NSB'ers begonnen zich dat te realiseren, de kloof met het volk werd elke dag breder. Toen de Duitsers eind april alle voormalige Nederlandse militairen weer in krijgsgevangenschap naar Duitsland wilden voeren, brak een landelijke staking uit, die de Duitsers ten koste van honderdveertig doden onderdrukten. Na deze confrontatie met het brute geweld van de bezetter zag het Nederlandse volk de NSB'ers niet alleen als verraders, maar als beulsknechten. We kunnen wel ophouden met het nationaal-socialisme, meende de NSB-burgemeester van Rotterdam, F. E. Müller. De beruchte NSB-functionaris Van Genechten, fel nazi maar even fel anti-SS, probeerde tweemaal zelfmoord te plegen; de districtsleider van Amsterdam, De Ruiter, nam ontslag. De Duitsers maakten de NSB'ers wel medeverantwoordelijk, maar hielden de NSB machteloos.

Was er nog een weg terug naar het Nederlandse volk? Kon de NSB zich nog uit de Duitse omknelling bevrijden? Op 7 mei 1943 verscheen het NSB-weekblad 'Volk en Vaderland' met een hoofdartikel van Musserts staatsrechtexpert, mr. J. Carp. In de malaise waarin de NSB zich bevond, in de teleurstelling en verbittering van vele NSB'ers na drie jaar van frustrerende en resultaatloze samenwerking met de bezetter, was dit artikel ('Het oordeel der geschiedenis') met zijn anti-Duitse ondertonen de uitdrukking van wat de meeste partijleden bezielde. Carp vergeleek Mussert met de raadpensionaris Schimmelpenninck, die, na gebruikt te zijn door Napoleon, het veld moest ruimen voor diens broer, voorbode van de volledige annexatie. Hij herinnerde er zelfs aan dat na Napoleons val vooraanstaande lieden die met de Fransen gecollaboreerd hadden, weer door de teruggekeerde Oranjevorst in genade waren aangenomen. Feldmeyer repliceerde woedend in 'Storm-SS' en veel NSB-leden voorzagen een openlijke breuk tussen NSB en SS. Begin juni reisde Rijkscommissaris Seyss-Inquart naar het Zuidoost-Duitse plaatsje Lindau

STORM 44

WEEKBLAD DER GERMAANSCHEN IN NEDERLAND

14 MEI 1945 • DERDE JAARGANG NUMMER 6 • VERSCHIJNT WEEKLIJKS • UITGEVERIJ „STORM“ HERENVEEN 158, AMSTERDAM 10

UIT DE NEVELEN VAN GISTEREN

Onder den titel „Het oordeel der geschiedenis“ heeft een geleerde nationaalsocialist in een leidend nationaalsocialistisch orgaan een artikel geschreven dat met groote voldoening zal zijn begroet in de kringen van die „nationaalsocialisten“ die in hun vuistje plegen te lachen wanneer een der hunnen het, ondanks de bezettende overheid maar weer eens lijntjes heeft gezegd.

Er verschijnen in den laatsten tijd uit deze kringen vele artikelen, waarbij er meer tusschen, dan in de regels valt te lezen en er worden woorden gesproken, die in de eigen rijen als zeer heldhaftig worden gewaardeerd, wij ze, zonder namen te noemen, juist bij de grens der nog toegestane legale mogelijkheden langzaam, uiting geven aan de antiduitsche mentaliteit dezer lieden.

Wij willen deze nationaalsocialisten hierbij eens het in hun oogen propagandistische ge-neggen doen het volk mede te deelen, dat er ook antiduitsche nationaalsocialisten bestaan. Wij spreken dan hiernede eens uit, waartoe zijzelf niet den moed bezitten, maar wat ze zoo gaarne het volk willen doen gevoelen, daarbij speculerend op een naderlijk nog bij een groote meerderheid van het volk bestaande afwijzing van alles, wat Duitsch is.

Het zijn deze nationaalsocialistische heeren, die na 1940 vol ijver de taak der Joden en Vrijmetselaren van voor 1940 hebben overgenomen in dien zin, dat ze nu geen gelegenheid laten voorbijgaan, om aan te toonen, welke enorme verschillen er tusschen den Nederlander en den Duitscher zouden bestaan.

Dat zijn de „nationaalsocialisten“, die de taak der Oranjeklanten van voor 1940 hebben overgenomen, die indertijd te hooi en te gras de koninklijke uitspraken citeerden: wij willen ons zelt zijn en blijven, doch nu hunnerzijds even greif en steeds maar weer de uitspraken van Mussert gebruiken en misbruiken, zooals: Hij, die dit land kapot wil maken, zal in mij zijn grootsten vijand vinden.

Dat zijn de Rijkshaters en nu Groot-Duitschers van professie, die geen gelegenheid laten voorbijgaan hun geëlootgenooten in de Vlaamsche regionen te citeren; die ook hunnerzijds hun broeders in het Noorden gaarne deze vriendendienst bewijzen.

Dat zijn de nationaalsocialisten, van wie veel eenvoudige en trouwachtige kameraden hebben geloofd, dat ze vele dingen bereids voor 1940 uit tactische overwegingen niet zeiden, respectievelijk anders zeiden, dan deze eenvoudige nationaalsocialisten het als vanzelfsprekend beschouwden. Dat zijn verder dezelfde, wier nationaalsocialisme zich in feite in niets onderscheidt van dat van andere groote burgers, als de Heeren Duijmar van Twist en consorten, die het ook bij elke gelegenheid weer hadden over het groote en roemrijke verleden en over „Wij in den 80-jarigen oorlog“, en wier socialisme bestaat uit een hoop burgerlijke frasen en geleuter, welke slechts getuigenis atleggen van het betreurenswaardige feit, dat ze de ziel van den arbeider nog nooit hebben begrepen en wier nationaalsocialisme uit een akelige en betreurbare mengeling van deze beiden bestaat.

Wij zijn als 44 niet zoo dom, dat wij niet zouden hebben begrepen, welke uittalingen en woorden, bij verschillende gelegenheden gesproken, tot ons waren gericht of op onze bedoelingen als even zoovele steken onder water zonder dat wij daarbij met name werden genoemd.

Het lust ons niet en wij vinden het niet de moeite waard op dergelijke dappere taal telkens in te gaan. De mate, waarin de 44-gedachte in den laatsten tijd veld wint, is de beste weerlegging van elke peuterige en nijldige poging, om de natuurlijke ontwikkeling der dingen in een volk te willen ophouden of zelfs te helemmeren.

Het artikel van den zeer geleerden heer laat

ons deze vrijheid e. eenvoudig aan voorbij te gaan niet toe.

Het is de taak en opgave der 44 te waken tegen elke openlijke of bedekte aanval op onze wereldbeschouwing en politieke muntverschers te ontmaskeren.

Wij constateeren dat het verschijnen van het bedoelde artikel dat in een oplage van eenige 10.000 exemplaren in ons land werd verbreid, een wezenlijke bijdrage levert tot de vergroting der begripsverwarring welke alom valt waar te nemen.

Blijkbaar zijn er lieden, die een dergelijke troebele politieke atmosfeer gaarne bestendigd zien, aangezien men in dien mist alles niet zoo duidelijk kan waarnemen. Wij zijn er voor dat er klaarheid heersche en af en toe zelfs storm de nevelen uiteen moet jagen opdat een ieder moge zien, wat zich daarachter verbergt of bezig was zich te ontwikkelen.

Het gewraakte artikel zal waarschijnlijk vele eenvoudige zielen imponeren door de zwaar-wichtigheid van stijl en zinswending. Veelal zullen ze het objectief wetenschappelijke van den geleerde moeilijk kunnen begrijpen, maar ook hun wordt het in zekeren zin eenvoudig gemaakt, de bedoelingen van den geleerden schrijver te doorgronden, wanneer hij al de belangwekkende passage uit diens betoog leest:

Wij maken vanzelf een vergelijking tusschen Rutger Jan Schimmelpenninck en zijn strijd en Mussert, beiden vaderlanders bij uitnemendheid, voor wie het belang van het Vaderland boven alles geldt. En het spreekt zelveel meer tot ons dan vroeger, wanneer wij weten hoe Schimmelpenninck, in het vertrouwen daarmede het eigen bestaan van het Vaderland te verzekeren op wensch van Napoleon de leiding van den Nederlandschen staat aanvaardde (1805), en wij beseffen zijn ontgoocheling toen hem later bleek dat men

slechts poggde hem te gebruiken den weg voor Napoleons broeder en een nauwere verbondenheid met Frankrijk te banen; een voornemen van Napoleon, waartegen Schimmelpenninck zich tot het uiterste ter wille van de vrijheid van ons land heeft verzet zonder eenigen steun van zijn eigen mederegeerders, die het ten slotte bestaan hebben den Keizer door „Nederlandsche“ afgezanten om de benoeming van zijn broeder Lodewijk als Koning van Holland te doen verzoeken.

Deze en tal van andere punten van vergelijking treffen ons heden als van uitzonderlijk actuele betekenis en wij zien ons historisch verleden levend in het heden.

Het is haast ongeloofelijk, dat dit de woorden zijn van iemand, die zich zelf verbeeld één der leidende geesten te zijn van het nationaalsocialisme in Nederland en die ook a's zoodanig door verschillende menschen wordt erkend. En toch is het zoo.

Lieden a's deze zijn het, die zonder meer verantwoordelijk zijn voor het ongewisse gevoel, dat steeds meer de eerlijke nationaalsocialisten heeft bekropen die langzamerhand niet meer wisten, wat achter of wat voor was, en blindelings in den mist, door deze lieden gespreid, rondastten.

Terzelfdertijd, dat er honderden van de besten onder ons in het Oosten gevallen zijn en dagelijks duizenden anderen hun leven wagen als soldaten van den Führer, aan wien zij den eed van trouw zwoeren, zit achter een of ander schrijfbureau in Den Haag een geleerde heer en maakt vergelijkingen en trekt parallellen tusschen onze hedendaagsche nationaalsocialistische revolutie en de Fransche van meer dan een eeuw geleden.

Een dergelijke man, die zoo wel uiterlijk als innerlijk natuurlijk ver van het front verwijderd is, schrijft dan:

„thans beleven wij zelt onzen huidige revolutie, eenen strijd in al zijn telheid en hardheid“.

Ik hoop voor de vele kerels van ons, die buiten staan, dat deze eene keer de veldpost hun in de steek heeft gelaten en het blad met dit traais hun niet onder de oogen is gekomen. Of zou men dit juist moeten wenschen, opdat ze ginds aan het front of op den Truppenübungsplatz de nu nog machteloze woede in zich voelen rijzen, welke zich echter eens met vernietigende kracht zal moeten ontladen.

Wij spreken hier uit naam van de frontsoldaten wanneer wij zeggen, dat zij daarbuiten niet strijden en sterven voor een nationaalsocialisme of de objectieve wetenschap van dezen artikelschrijver. Zij staan daar, zooals ik het bij het afscheid van onze laatste lichting 44-mannen in den Dierentuin zeide, om de bedreiging van de storm uit de steppen af te weren, maar bovenal als stormsoldaten der nationaalsocialistische revolutie.

Eerst wanneer zij terugkeren zal het nationaalsocialisme zijn verwerkelijking vinden. Zij, als jong geslacht uit onze dagen, hebben de erfenis van het frontsoldatendom uit 1914-1918 aanvaard.

Zij hebben de groote historische taak en opgave, het volkske socialisme te verwerkelijken en Germanje als levens- en lotsgemeenschap van al'e Germaansche volkeren te vestigen.

Wij weten, dat het niet zoo is als de geleerde in zijn vergelijkende studie vanuit zijn studeerkamer het ons wil doen gelooven, dat ook deze nationaalsocialistische revolutie een normaal telkens weer, zij het ook in andere vormen, terugkerend verschijnsel in het leven onzer volkeren zou zijn.

De revolutie onzer dagen is in niets te vergelijken met een zogenaamde omwenteling, welke zich in de laatste paar eeuwen zou hebben voltrokken. Iets vergelijkbaars zou men slechts kunnen vinden in de kerstening en in de Renaissance.

Wat wij thans beleven is minder een revolutie van de soort der Fransche. Wij beleven een wending der tijden. Wie de draagwijdte van de omwenteling dezer jaren zou willen inperken tot enkele administratieve maatregelen znoa's de overigens ook in „Unie kringen“ vanzelfsprekende — opheffing van den partijenstaat en voorzichtige inperking van de macht van het kapitalisme, begrijpt niets van de grootheid van dezen tijd. Hier strijdt namelijk geen staat om de dengdelijkheid van een bestuursapparaat, hier strijdt een ras om zijn bestaan; hier strijdt de volkengemeenschap van Germanje voor leven en vrijheid.

De schrijftafelrevolutionair spreekt er van, hoe later de geschiedenis rustiger en milder over ons zal oordeelen.

Het oordeel der geschiedenis kan echter ook hard zijn, want stellig is het zoo, dat naarmate de afstand in tijd grooter wordt, men duidelijker gaat zien.

Reeds thans is dit proces aan de gang en ik zou mij voor kunnen stellen dat de loop der dingen een dusdanige is, dat men later nauwer lijks of niet meer spreekt over lieden, die nu nog van een zekere actuele betekenis zijn.

Wanneer het onderhavige artikel de oprechte uitdrukking is van een werkelijk bij hem en dus bij anderen bestaande mentaliteit, zoo ware het te wenschen, dat in politiek opzicht dit zijn zwanenzang is geweest. Wanneer hij behoort tot de categorie der intellectuele heeren, wier knieën naar gebreken is, in het aangezicht van een ontwikkeling zooals wij die thans meemaken op militair en politiek gebied, het wat slap dreigen te worden, zoo zou dit artikel een poging kunnen zijn zich ten aanzien eener door deze intellectuelen gevreesde ontwikkeling een abibi te verschaffen, hetgeen beteekent, dat ook dan zijn veiligste en heiligste wensch kan zijn van verdere verantwoordelijkheid te worden ontslagen. Hetgeen op hetzelfde neerkomt.

LEIDMEYER

Foto, Archief AP

om met Himmler de volgens hem onhoudbare situatie te bespreken; de altijd tussen de partijen balancerende landvoogd gaf voor Mussert in SS-richting te willen dwingen, maar probeerde hem in werkelijkheid te sauveren: zonder de NSB konden de Duitsers politiek helemaal niets uitrichten.

Terwijl Seyss-Inquart zacht op de SS-leider insprak, gaf de 'Leider' van de NSB op 5 juni in het Utrechtse Tivoli tegenover honderden partijfunctionarissen luide uiting aan de frustratie die de NSB beheerste. Elke zinsnede waarin een anti-Duitse of een anti-SS-toon viel te beluisteren, werd met frenetieke bijval begroet. 'Wat zal het zijn? Voortzetting van de Groot-Germaanse politiek of doorvoering van

mogelijk? Niet alleen omdat Himmlers opzettelijk mengsel van charme en dreiging zijn uitwerking had op de zwakkere Mussert. De ommezwaai was vooral mogelijk, omdat de 'Leider' en de hele NSB met hem gemerkt hadden dat hun opening naar het Nederlandse volk niets had opgeleverd dan hoogstens nog meer verachting, en omdat kort daarop de val van Mussolini hun deed beseffen dat hun lot onverbrekkelijk met het Duitse was verbonden — en dat alleen reeds betekende dat zij met de SS in het reine moesten zien te komen. In het geval van een Duitse nederlaag rekenden alle NSB'ers op massale lynchpartijen of op zijn allerbest op duizenden doodvonnissen (ten onrechte; alweer zouden hun toekomstver-

tegen deze wassende invloeden te kunnen of te willen verzetten.

De rest is epiloog. De ruzies tussen NSB en SS, Mussert en Feldmeyer, waren in 1944 belangeloze binnenkamertwistjes geworden. Musserts kritische houding van zomer 1943, toen het er even op ging lijken dat hij werkelijk tegen de Duitsers in verzet zou komen, was vergeten. De geallieerden naderden, in september 1944 overschreden zij de Nederlandse grenzen en massaal vluchtten de NSB'ers naar Duitsland. Vele mannen keerden weliswaar terug en lieten zich inlijven bij de Landstorm of de Landwacht, maar die formaties kwamen hoe langer hoe meer onder invloed van de politieke SS,

Links: in 'Storm SS' schreef Feldmeyer artikelen waaruit 'Germanje' als overwinnaar opdoemde. De Nederlands-nationalistische ideeën van de NSB werden erin aangevallen.

Rechts: de plaatsvervangend NSB-leider Cornelis van Geelkerken (rechts), die door Mussert uit de partij werd gezet en zijn heil zocht bij Rauter (links). Deze foto dateert uit het begin van de oorlog.

de Groot-Duitse politiek? Zal hier in Nederland godsdienst- en gewetensvrijheid zijn of gewetensdwang? Maar met die term 'Groot-Germaans' bedoelde Mussert iets heel anders dan het door de SS nagestreefde *Reich*: wat hij wilde, was een Bond van Germaanse, maar onafhankelijke volkeren. 'Het gaat erom de volkeren tot samenwerking te brengen, niet door knechting of geweld, maar als vrije volkeren, die elkaar de hand reiken.' Groot-Duitse politiek was imperialisme en daarvoor voelde hij niets. Hij wenste niemand bij zich te houden die niet voor honderd procent achter hem stond. 'Degenen die dat niet kunnen, kunnen vanmiddag nog voor zes uur uit de Beweging treden!' Aller ogen richtten zich op de eveneens aanwezige Feldmeyer. Houdingloos, oordeelden de meesten voldaan. Waardig, vonden zijn aanhangers. Wel wat strak en bleek, daar waren zowel voor- als tegenstanders het wel over eens.

Maar in de dagen daarna schrok Mussert van zijn eigen moed. De reacties uit de kringen van waarachtiger Nederlanders leerden hem dat hij daar met zijn gewaagde anti-Duitse pose niets had bereikt. De Duitsers presten hem om op 22 juni een openbare meeting in Den Haag te houden, waar hij en Feldmeyer de ijzeren eensgezindheid van alle nationaal-socialisten moesten demonstreren. Mussert wilde zijn grieven aan Hitler voorleggen, maar die had 'geen tijd' en verwees hem naar de gevreesde Himmler. Enige dagen later zag de 'Leider' der NSB, uit zijn venster kijkend, hoe een auto voor zijn deur stopte en twee Duitsers bij hem aanbelden. Gewillig wilde hij zich reeds laten arresteren, maar neen, de heren kwamen hem vertellen dat zijn vriend, *Generalkommissar* Schmidt, in Frankrijk bij een val uit een trein om het leven was gekomen. Dat heeft de SS gedaan, dacht Mussert, en nu moet ik gaan praten met de moordenaar achter de schermen, Himmler.

Hij sprak op 8 juli met Himmler — en daarna blaakte hij plotseling van enthousiasme voor positieve samenwerking met de SS. Hoe was dat

Kijkinstituut voor Oorlogsdocumentatie

wachtingen beschaamd worden). Moordanslagen op NSB'ers waren nu reeds aan de orde van de dag.

Dat is in wezen de reden dat mét Mussert de hele NSB in het najaar van 1943 weer fanatieker met de Duitsers collaboreert dan ooit, dat NSB-leden zich massaal lieten aanwerven voor de Landstorm, een SS-regiment dat een geallieerde inval in Nederland moest helpen keren, en in 1944 voor de Landwacht, een soort NSB-inwapens, een vrij onsamenhangend soort hulp-politie, die de partijleden tevens tot zelfbescherming diende. Maar de politieke SS trachtte in toenemende mate niet alleen de Landstorm, maar ook de Landwacht te infiltreren en de NSB scheen zich nog maar nauwelijks

juist omdat de NSB in september 1944 haar volledige failliet had getoond. 'Zeer velen zijn het erover eens dat de SS het is die de zaak bij elkaar houdt en dat de Beweging in deze vorm niets kan klaarmaken', vatte een Landwachter de situatie zeer juist samen.

Eind december 1944 kwam Mussert weer in beweging. Hij ging zuiveren en zette niet alleen Rost van Tonningen, maar zelfs zijn trouwe plaatsvervanger, NSB-lid nr. 2, Cornelis van Geelkerken buiten de partij. Van Geelkerken, die tevens commandant van de Landwacht was, zocht zijn heil bij Rauter, die aldus op het laatste moment opnieuw een succes voor de SS wist te boeken. Maar nodig was dat niet meer; praktisch was er al geen NSB meer.

DE INDUSTRIE TIJDENS
DE BEZETTING

COLLABORATIE UIT ZELFBEHOUD

A. J. VAN DER LEEUW

C. A. den Ouden

De Duitse bezetting veranderde de economische positie van Nederland volledig. Nederland was traditioneel een handelsland, de zeehavens waren de centra van die handel, de koloniale produkten uit Nederlands-Indië vormden een belangrijk deel van de omzet. Dat alles was opeens afgesneden. De industrie — sinds enkele tientallen jaren groeiende — werkte voor verreweg het grootste deel met overzeese grondstoffen: ertsen, aardolie, metalen, wol, katoen, hout. Alleen steenkool en zout produceerde Nederland zelf in voldoende hoeveelheden.

Dat betekende totale afhankelijkheid van Duitsland. De hoogovens konden alleen blijven werken; als Duitsland toestond uit Zweden erts te importeren, de leerfabrieken konden alleen via Duitsland de nodige looistoffen uit de Balkanlanden invoeren en zo was het eigen-

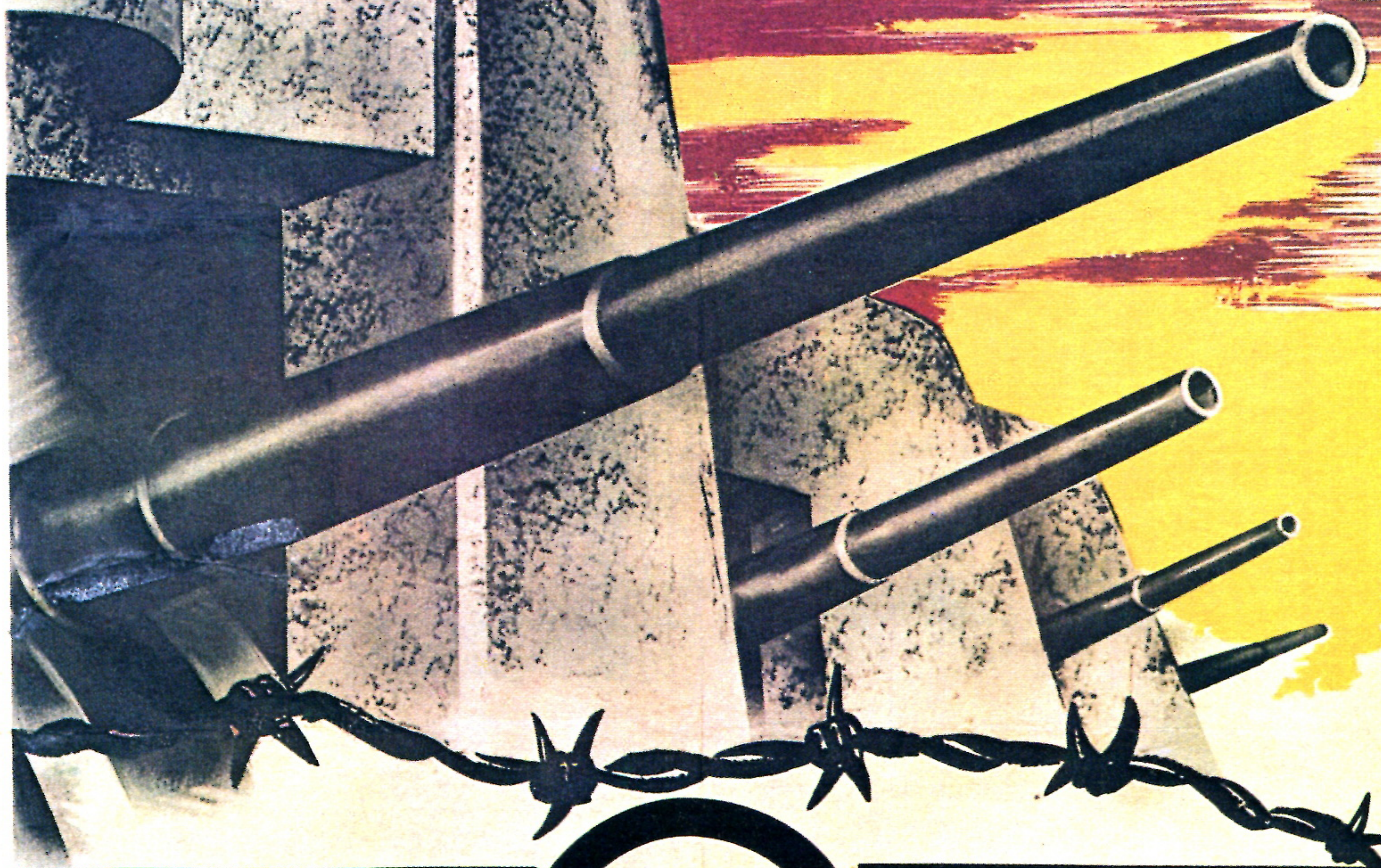
Collaborateurs kwamen voor de bezetter de klokken van Lekkerkerk weghalen.

Rechts: Duitsland waande zich veilig achter de Atlantik Wal. Aan deze verdedigingslinie werkten ook Nederlandse bunkerbouwers.

lijk in alle takken van industrie. De regering had wel belangrijke voorraden aangelegd, onder andere van industriële vetten, textielgrondstoffen en huiden, maar de Duitsers begonnen die voorraden op te eisen, voor zover zij een verbruik van een half jaar te boven gingen, zulks 'ter egalisatie van het voorraadpeil'. Want, zo had Goering op 7 juni 1940 aan de secretarissen-generaal van de departementen medegedeeld, *die Nederlande werden nicht schlechter behandelt werden als Deutschland, aber auch nicht besser.*

De bezetting betekende ook dat voor de orderpositie van de Nederlandse industrie een catastrofale ontwikkeling dreigde. De talrijke defensieopdrachten kwamen te vervallen en wie zou bijvoorbeeld nu nog schepen willen laten bouwen of nieuwe machines bestellen, die bij gebrek aan grondstoffen toch niet gebruikt zouden kunnen worden? Bovendien dreigde bij de demobilisatie van het leger de enorme werkloosheid uit de jaren dertig terug te keren. Alles bij elkaar een onheilspellend vooruitzicht. Geen wonder, dat de mogelijkheid van *Duitse* orders voor de industrie in beginsel door velen als een uitkomst werd begroet. Toch werd met die mogelijkheid een ernstig probleem aan de orde gesteld, dat van de economische collaboratie. Was het geoorloofd de vijand hulp te bieden door voor hem te produceren? Men behoeft daarbij niet al-

ATLANTIK WALL

1943

**IS
GEEN**

1918

Nr. 403 - Uitgave 30 Nov. - 27 Dec. 43

DE ORGANISATIE – WOLTERSOM

Niemand mocht verwachten dat de Duitse bezetter na de capitulatie het Nederlandse economische leven ongemoeid zou laten. Het behoort nu eenmaal tot de tactiek van oorlogszuchtige naties de middelen van bestaan van het bezette gebied te vernietigen of ten eigen bate aan te wenden.

De Duitsers troffen al spoedig maatregelen om de Nederlandse economie ondergeschikt te maken aan Duitse belangen. Dat het succes ervan mede zou afhangen van de wijze waarop vanuit het economische leven op de Duitse maatregelen zou worden gereageerd, ligt voor de hand.

Even leek het erop dat het Nederlandse bedrijfsleven de Duitsers een slag voor zou zijn. Op initiatief van dr. H. M. Hirschfeld, secretaris-generaal van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, werd op 1 juli 1940 een comité in het leven geroepen, dat de economische samenwerking binnen het Nederlandse bedrijfsleven beoogde. De voorzittershamer kwam in handen van dr. F. H. Fentener van Vlissingen. De Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft, dr. H. F. Fischböck, werd niet op de hoogte gesteld van deze plannen. Hoewel dit Nationaal Comité voor Economische Samenwerking — naar eigen zeggen — tevens

zou proberen het contact met de autoriteiten te bevorderen, was de grondgedachte duidelijk. Een nauwe samenwerking in het bedrijfsleven zou het Fischböck c.s. moeilijker maken hun plannen door te voeren. Als zodanig werd dit ook door Fischböck opgevat. Zijn sluwe tegenzet slaagde. Hij benaderde drie leden van het comité met het verzoek zitting te nemen in een Commissie van Advies. Deze commissie zou Rijkscommissaris Seyss-Inquart van advies moeten dienen, een taak die heel goed door het Nationaal Comité had kunnen worden vervuld. De drie aangezochte figuren, mr. H. L. Woltersom, directeur van de Rotterdamsche Bank-vereeniging in Den Haag, mr. W. G. F. Jongejan, voorzitter van de Ondernemersraad voor Nederlandsch-Indië, en mr. K. P. van der Mandele, voorzitter van de Kamer van Koophandel in Rotterdam, accepteerden dit aanbod — zonder ruggespraak met Fentener van Vlissingen. De zo noodzakelijke eenheid binnen het Nederlandse bedrijfsleven was daarmee verbroken. Deze slag was voor de Duitsers.

Het was dezelfde Woltersom, die op verzoek van Hirschfeld de taak op zich nam een publiekrechtelijke organisatie van het bedrijfsleven voor te bereiden. In de organisatiecommissie, waarvan hij voorzitter werd, hadden vijf van de zeven leden van de Commissie van Advies zitting.

Woltersom werd in zijn werk gesecondeerd door een NSB'er uit het bedrijfsleven, F. B. J. Gips, die tot secretaris van de organisatiecommissie werd benoemd. De organisatie van het bedrijfsleven zou bekend worden onder de naam Organisatie-Woltersom.

Met uitzondering van de agrarische sector omvatte de organisatie, zoals deze door Woltersom c.s. werd voorbereid en uitgevoerd, het totale bedrijfsleven. Het wettelijke uitgangspunt was het zogenaamde Basisbesluit van 31 oktober 1940, uitgevaardigd door de secretaris-generaal van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, onder wiens supervisie de bedrijfsorganisatie in het leven werd geroepen. Het doel dat met het organiseren van het bedrijfsleven werd nagestreefd, was het behartigen van de bedrijfsbelangen van ondernemers en ondernemingen, in goede samenwerking met de overheid. Werknemersvertegenwoordigers ontbraken; de regeling van de sociale verhoudingen binnen het bedrijfsleven werd buiten de werkingssfeer van de organisatie gehouden. Dit wijst erop dat, althans in eerste instantie, niet werd gestreefd naar een corporatieve bedrijfsopbouw.

De omstandigheden — met name de toenemende schaarste — brachten met zich mee dat de overheid zich steeds intensiever met het bedrijfsleven zou moeten gaan bezighouden. Door aan

leen aan wapens en oorlogsschepen te denken. De Duitsers hadden veel meer nodig: vliegvelden en bunkers, laarzen en uniformen, radioapparatuur en barakken, en zij waren ook bereid grote bestellingen te plaatsen voor niet-militaire goederen. Het conflict ontstond echter in de eerste plaats in de metaalindustrie. Daar werd een eventuele produktie voor de vijand haast vanzelfsprekend als problematisch of misschien zelfs als ontoelaatbaar aan gevoeld. Het landoorlogreglement bepaalde dat de bevolking van een bezet gebied niet mocht worden gedwongen deel te nemen aan de krijgsverrichtingen. Daaronder viel ook de produktie van oorlogstuig voor de vijand. Die vijand stond al klaar om de eerste bestellingen te plaatsen. Eind mei verscheen een *Vorkommando* van de *Rüstungsinspektion Niederlande*, dat met name bij de werven en de metaalindustrie begon te verkennen wat er voor de Duitse *Wehrmacht* gemaakt zou kunnen worden. Generaal Winkelman, toen nog de hoogste Nederlandse autoriteit in het land, liet er in een aanschrijving van 27 mei geen twijfel aan bestaan, dat hij het aannemen van zulke orders ongeoorloofd achtte. Maar de Duitsers maakten duidelijk dat zij een weigering niet zouden aanvaarden. Zij dreigden de directies te vervangen door Duitse beheerders. De metaalindustriëlen waren nu — drie weken na de capitulatie — in een heel moeilijke positie. Tenslotte besloten zij toe te geven, zodat zij hun bedrijven — en daarmee ook hun werknemers — niet zonder meer aan de Duitsers overleverden. Een protest van de secretarissen-generaal bij Seyss-Inquart leverde niets op. Als 'concessie' bepaalde de leider van het *Vorkommando*, *Freiherr von Schrötter*, dat de werven de bewapening op de te bouwen schepen niet zouden behoeven te monteren. Uiter-

aard een loos gebaar. Het voornaamste Duitse doel, de inschakeling van de Nederlandse scheepsbouwcapaciteit voor de oorlogsproduktie, was bereikt.

Nagenoeg evenzo ging het in de bouwwereld. Hier meenden de secretarissen-generaal zelfs, dat de aanleg van vliegvelden — niet van de bijbehorende geschutopstellingen en dergelijke — als geoorloofd mocht worden beschouwd. Zo kregen twee van de grootste en belangrijkste takken van industrie al in de eerste weken van de bezetting op grote schaal Duitse orders, die de bedrijven op gang hielden en de gevreesde massale werkloosheid voorkwamen. Deze 'collaboratie' heeft de Nederlandse bevolking voor grote ellende bewaard. De bevolking van een bezet gebied in een moderne industriestaat is wel gedwongen uit zelfbehoud voor de vijand te werken, ook als dat ingaat tegen haar overtuiging.

In de metaalindustrie, de elektrotechnische industrie en de bouw bleef de situatie tijdens de hele bezetting in beginsel dezelfde. De Duitsers waren de voornaamste opdrachtgevers en plaatsten vooral bij de werven, de vliegtuigbouw en de elektrotechnische industrie enorme bestellingen. In de vier jaren 1940—1944 bedroeg de totale waarde van de Duitse orders ruim 5 miljard Reichsmark, waarvan in de zomer van 1944 voor ruim 4 miljard was afgeleverd.

Was er in de eerste bezettingsjaren ook nog wel wat bouwactiviteit voor Nederlandse doeleinden — met name in de plaatsen, die tijdens de mei-oorlog geleden hadden — deze werd in 1942 grotendeels door de Duitsers stilgelegd. De *Wehrmacht* liet in de eerste bezettingsjaren vooral grote werken uitvoeren op de vele vliegvelden, die zij nodig had. In 1942 begon de versterking van de kust, waar tot de zomer

van 1944 enorme hoeveelheden beton werden verwerkt en — vooral in Den Haag — ook hele wijken gesloopt. Deze gelegenheidsbouw bood unieke kansen voor gelegenheidsaannemers. Het waren niet in de eerste plaats de grote aannemingsmaatschappijen die zich verdrongen bij de Duitse *Bauleitungen*, maar kleine aannemers die de kansen grepen, velen zelfs helemaal nieuw in het vak, aangelokt door de enorme winstmogelijkheden. Want ook bij de *Bauleitungen* zaten talloze ondeskundige of corrupte figuren. Er werd op grote schaal geknoeid, soms grof, bijvoorbeeld door op de loonlijsten veel meer arbeiders op te voeren dan er in werkelijkheid hadden gewerkt. Ook bij de verbruiksgoederenindustriën, bijvoorbeeld bij de confectie- en schoenfabrieken, plaatsten de Duitsers grote orders. Hier kwam in vele gevallen een 'redelijk' compromis tussen Nederlandse en Duitse belangen tot stand: de Duitsers zorgden voor de import van grondstoffen, waardoor de produktie voor de bevolking kon worden voortgezet, terwijl zij daartegenover een belangrijk deel van de gefabriceerde goederen voor hun eigen doeleinden opeisten. Dergelijke compromissen werden veelal in moeizame onderhandelingen bereikt tussen de Nederlandse Rijksbureaus voor Handel en Nijverheid en de Duitse *Reichsstellen*. Daardoor kon de voorziening van kleding en schoeisel tot 1944 nog enigszins gaande worden gehouden, al was het op zo'n minimaal peil, dat het tot verpaupering leidde van de gezinnen zonder reserves — en dat waren de meeste.

Het aandeel van de Duitse opdrachten bij deze industriën steeg tussen 1940 en 1944 van on-

Overall in het land ging de bezetter ertoe over de klokken uit de torens weg te halen.

diverse organen, bemand door het bedrijfsleven zelf, verordenende bevoegdheden te delegeren, ontlastte de overheid zichzelf van veel wetgevendende en controlerende arbeid. Er moest dan echter wel naar een zodanige structuur van de bedrijfsorganisatie worden gezocht, dat de overheid de vinger aan de pols kon houden.

De oplossing werd gevonden in het toepassen van het (typisch Duitse) leidersbeginsel. Het bedrijfsleven werd ingedeeld in zes hoofdgroepen: ambacht, banken, handel, industrie, verkeer en verzekering. Elke hoofdgroep werd gesplitst in een aantal bedrijfsgroepen; dié weer in vakgroepen, welke op hun beurt uit ondervakgroepen waren opgebouwd. Toporgaan was de Raad voor het Bedrijfsleven. Omdat de leden van de Raad en de voorzitters van hoofd- en bedrijfsgroepen door de secretaris-generaal werden benoemd, bleef de invloed van de overheid van doorslaggevende betekenis. Bovendien was bepaald dat een voorzitter van een hoger orgaan lagere organen bindende adviezen kon opleggen. Het consequent toepassen van het Führerprincipe en het beginsel van hiërarchische binding maakten de vinger aan de pols tot een knellende handboei.

Dat de Duitsers belang hadden bij een strakke organisatie van het bedrijfsleven spreekt voor zichzelf. Het inschakelen van het Nederlandse industriële potentiële in de Duitse oorlogsecono-

mie zou daarmee worden vergemakkelijkt. Tegen deze achtergrond lijkt de Organisatie-Woltersom een daad van collaboratie. Toch zijn er diverse factoren die tot een nuancering van dit oordeel nopen.

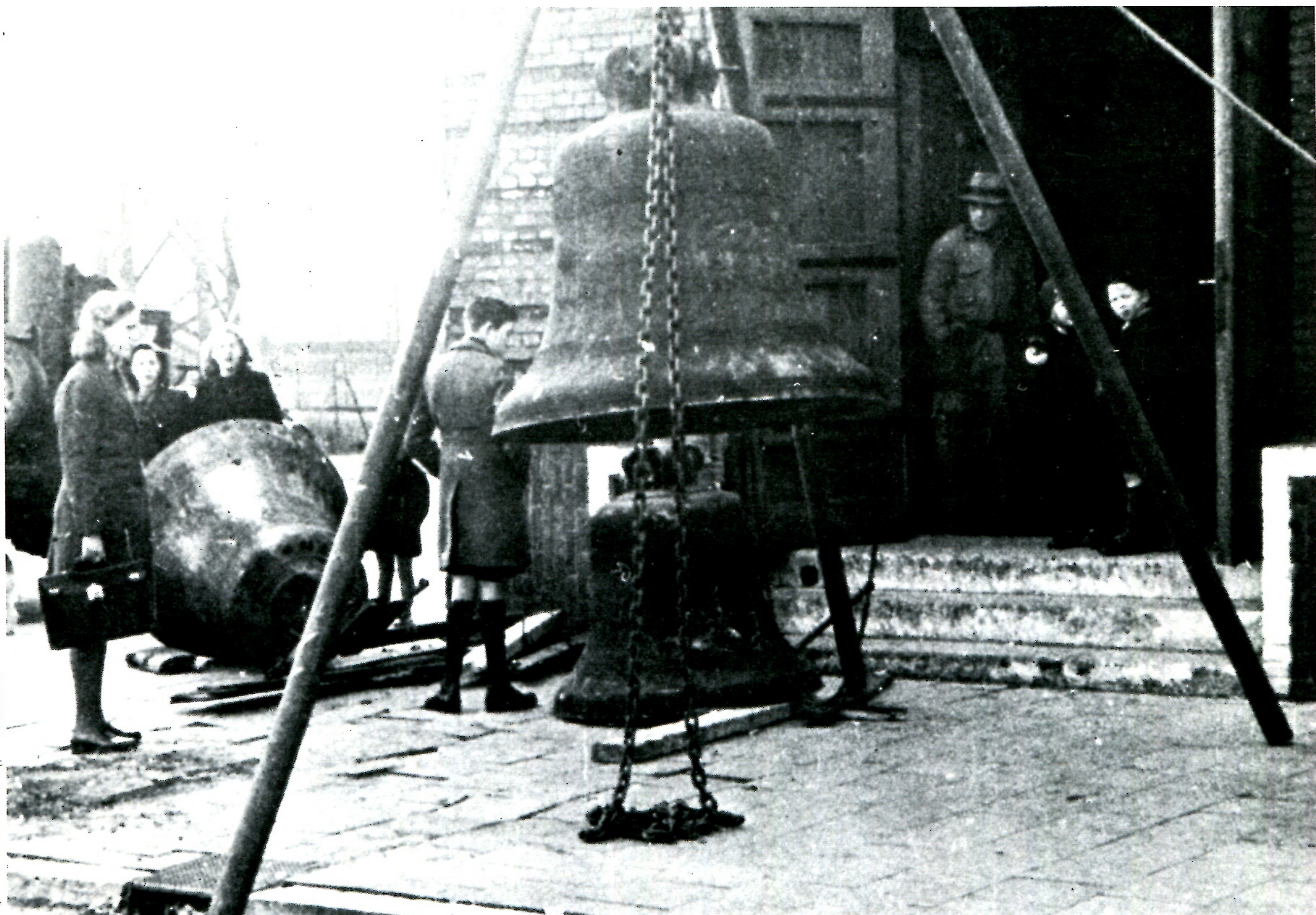
In de eerste plaats mag niet uit het oog worden verloren dat velen niet meer vreemd aankeken tegen het beginsel van ordening van het bedrijfsleven. Eigenlijk al sedert de Eerste Wereldoorlog leefde deze gedachte bij tallozen. Ingrijpende veranderingen in de economische structuur hadden ordening en overheidsingrijpen noodzakelijk gemaakt. Uitsluitend daarmee kon economische en sociale chaos in de kapitalistische wereld worden voorkomen. De crisis van de jaren dertig had deze ontwikkeling versneld en de geesten rijp gemaakt voor het accepteren van de ordeningsgedachte. Het is geen toeval dat anti-trustwetgeving, vestigingsvoorschriften en dergelijke uit die jaren stammen. Zo is het ook geen toeval dat ná de oorlog de Organisatie-Woltersom nog enige tijd bleef bestaan, totdat ze kon worden vervangen door een soortgelijke organisatie, de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie (PBO).

Daarmee is natuurlijk niet de vraag beantwoord of het meewerken aan de ordening gedurende de bezettingsjaren verstandig en opportuun was. Het Duitse nationaal-socialisme vond voor een

belangrijk deel zijn oorsprong in het falen van de westerse economische orde. Het erkennen en benadrukken van dat falen — hoe juist ook — was voor nationaal-socialistische partij-ideologen een legitimatie. Toen de vooraanstaande econoom prof. mr. F. de Vries in 1941 in een voortreffelijk en bezonnen artikel schreef dat wij wat betreft de organisatie van ons economisch leven in een overgangsfase verkeerden, had hij het grootste gelijk van de wereld. Ongelijk had hij, als men zich realiseert dat dergelijke publicaties de Duitse autoriteiten in zeer bijzondere mate welkom waren.

Naast de structurele factor dient in de tweede plaats ook aandacht te worden geschonken aan de tactische component. Een strakke bedrijfsorganisatie was niet alleen voor de Duitsers aangenaam. Als de Nederlandse inbreng voldoende zou zijn, zou het nauwe samenwerken binnen het bedrijfsleven het de Duitsers moeilijk maken hun bekende verdeel- en heerspolitiek te spelen. Daarbij komt dat men ook het oog gericht hield op de toekomst. 'Redden wat er te redden valt' is een gevaarlijk argument, maar het is een argument. Is de Organisatie-Woltersom dan een daad van verzet? Het antwoord is moeilijk te geven. De meningen zijn verdeeld.

Drs. H. H. Vleesenbeek

320 MANNEN EN EEN MEISJE

De Homeruslaan in Zeist is voor Joke Folmer (einddiploma gymnasium) een uiterst passend adres, maar met haar naaste burens heeft zij het slecht getroffen. De villa van de Folmers staat namelijk tussen de woning van Huygens, secretaris-generaal van de NSB, en een Nachrichtenbüro van de Duitsers, waar de schildwacht vaak als metgezel een bloedhond heeft. Joke is negentien, als zij eind 1942 volop in het verzetswerk belandt en zich weldra specialiseert in de illegale emigratie van geallieerde vliegtuigbemanningen naar Zwitserland en Spanje. Vooral via de Rotterdamse pater Kloeg en de Meppeler CCD-ambtenaar Peter van den Hurk ontvangt zij geallieerde piloten, boordschutters en bommenrichters.

Is een vlieger 'goed' bevonden, dan krijgt hij een Nederlands persoonsbewijs en een nieuwe naam die een Engelstalige gemakkelijk kan uitspreken. Alle gegevens moet hij zonder haperen uit het hoofd kennen. Bovendien moet hij in accentloos Nederlands ja en nee kunnen zeggen. Wordt hem tijdens een treinreis iets gevraagd, dan moet hij tershuiks naar de handen van zijn begeleidster kijken. Steekt Joke één vinger uit, dan zegt hij ja, bij twee vingers is het nee. Aldus geïnstrueerd gaan de vliegers zuidwaarts. Jokes 320 vliegertransporten verlopen niet altijd zonder incidenten. Op een ochtend neemt zij met een piloot de eerste trein Amsterdam-Driebergen. Als de conducteur de kaartjes komt knippen, vertelt hij de piloot, die in het middenpad staat, dat zijn kaartje ongeldig is. De Brit begrijpt niets van het verhaal, het angstzweet breekt hem uit, maar getrouw aan zijn instructie zegt hij geen woord. In de coupé ontstaat enige opschudding, waardoor Joke, die op het balkon staat, wordt gewaarschuwd. Zij snelt haar beschermeling te hulp, verklaart aan conducteur en omzittenden dat de jongen doofstom is en toont haar eigen kaartje, dat eveneens ongeldig blijkt te zijn. Wat is het geval? De loketambtenaar in Amsterdam heeft vanochtend vergeten de datum van zijn stempelmachine te verzetten en dus zijn de kaartjes op gisteren gedateerd. Het incident loopt met een sisser af. Joke vertelt over haar ervaringen als assistente in een doofstommeninstituut en zij doet het zo goed, dat de vertederde passagiers een zitplaats voor de 'doofstomme' inruimen.

Op een nacht springen boven Zeeland zeven Amerikanen uit hun brandende bommenwerper. Zij komen heelhuids beneden, maar vallen in handen van de Duitsers en worden per trein naar Rotterdam overgebracht. Hun bewaker kent geen Engels en spreken is de gevangenen verboden. De Yankees weten raad: af en toe slaken zij een zucht en voegen er één woord aan toe. De woorden vormen zinnen, de zinnen een afspraak. Op het afgesproken teken vliegen de zeven over-eind, slaan hun bewaker dood en springen uit de trein, vier links, drie rechts. Laatstgenoemd drietal bereikt Rotterdam en is zo fortuinlijk contact te maken met verzetslieden. De Duitsers vermoeden niettemin hun verblijfplaats, leggen een kordon om de stad en snoeren de ring steeds nauwer toe. Als de situatie kritiek wordt, roept

de illegaliteit de Rotterdamse politie te hulp: per arrestantenwagens worden de Amerikanen buiten de Duitse omsingeling gebracht. Ook zij logeren twee weken bij de Folmers in Zeist.

Na de gebruikelijke instructie reist Joke met het trio naar de Belgische grens. Wachtend op het perron te Utrecht, wordt Bill, een van de drie, aangesproken door een Duitse officier, die een vuurtje en de vertrektijd van een trein vraagt. Bill gromt en grijnst, trekt rare gezichten en speelt de dorpsidioot. Joke schiet toe, maakt excuses voor de 'ongevaarlijke geesteszieke', geeft een vlammetje en vertelt het uur van vertrek. De Duitser bedankt zijn charmante informante met een correct saluut. Een ander maal zit een geallieerde piloot in de Zeister tram. Op het balkon staat Joke, die hem heeft opgedragen: 'Het enige wat je moet doen, is je tramkaartje aan de geüniformeerde conducteur tonen.' Drie halten verder stapt een Duitse majoor in. Zonder opkijken steekt de piloot hem zijn kaartje toe. De majoor denkt in de maling te worden genomen en scheldt erop los. Ook deze storm weet de toeschietende Joke te bezweren. 'Ach so, ein Idiot!', zegt de majoor met een iets mildere blik op de piloot, die hem zo schaapachtig mogelijk aanstaart.

Op een avond verlaat een Britse piloot de villa in de Homeruslaan per fiets, op korte afstand gevolgd door Joke. De nacht is maanloos, de fietsen zijn niet verlicht. Naar Engelse gewoonte houdt de Engelsman links. Dat blijkt zelfs in de uitgestorven buitenwijken van Zeist gevaarlijk, want hij ontmoet een fietsende Duitser op zijn pad, die naar Duitse gewoonte rechts houdt. De botsing blijft niet uit. De Duitser belandt vloekend in de wegberm, de Brit blijft in het zadel en poetst — nu rechts houdend — met Joke de plaat.

De catastrofe komt in april 1944. Joke en haar moeder hebben in Amsterdam op het Centraal Station juist acht piloten aan andere pilotenhelpsters overgedragen, als zij nog op het perron worden gearresteerd. Na drie maanden Oranjerhotel in Scheveningen staat Joke met twintig anderen in Utrecht terecht. Op 21 juli wordt zij met tien lotgenoten ter dood veroordeeld. Deze elf worden geclassificeerd als N.N.-gevangenen: naamlozen die slechts worden aangeduid met het nummer om hun nek, terdoodveroordeelden zonder kans op gratie, reddeloos verlorenen.

Maar op Dinsdag raken alle processtukken, inmiddels berustend bij het Duitse gerechtshof in Den Bosch, spoorloos zoek. Aangezien de Duitsers het blijkbaar in strijd met hun Gründlichkeit achten een terdoodveroordeelde neer te schieten zonder het bijbehorende dossier bij de hand te hebben, blijft Joke althans voorlopig in leven. Via gevangnissen in Anrath, Düsseldorf, Berlijn en Kotbus belandt zij in Waldheim bij Leipzig. Haar doodvonnis reist haar achterna, maar haalt haar als door een wonder nooit in. Op 6 mei 1945 gooien Amerikanen haar celdeur in Waldheim open. Zij weegt geen honderd pond meer. Een jaar later speldt een Amerikaanse kolonel haar en Peter van den Hurk op het Haagse Binnenhof de MOF op, the Medal of Freedom: de eerste MOF die haar welkom is. Pater Kloeg ontbreekt. Hij is gefusilleerd.

Gerard Emeis

geveer 25% tot ruim 40%. Bij de metaalindustrie lag het in 1940 al bij 45%, in 1944 bij 70%. Van de door Goering in juni 1940 toegezegde gelijke behandeling met Duitsland kwam weinig meer terecht.

In de handel lag het collaboratievraagstuk anders dan in de industrie. Er was veelal geen economische noodzaak en het waren ook meest opportunisten en profiteurs die zich in zaken met de vijand begaven. *Wehrmacht*-inkoper bleek een lucratief 'beroep' en zelfs op de effectenbeurs hebben bepaalde firma's grote zaken voor Duitse rekening gedaan.

Een merkwaardig hoofdstuk vormden de Duitse inkopen op de zwarte markt. Goering richtte daarvoor speciale organisaties op, die met vrij veel onbeperkte middelen konden werken. Daardoor werden de prijzen op de 'zwarte markt' opgedreven en kwamen ondernemers in de verleiding hun dalende omzetten te compenseren door een deel van de productie zwart te verkopen. Controleurs van de Nederlandse Rijksbureaus trachtten soms tevergeefs zwarte voorraden in beslag te nemen, die door Duitse papieren gedekt bleken. 'Ich scheisse auf dein Büro,' moest zo'n controleur dan horen. Waarna dan een forse ruzie ontstond tussen de afdeling van het Rijkscommissariaat, die verantwoordelijk was voor de distributie van grondstoffen, en de Duitse inkoopcentrale. In 1943 kwam men in Berlijn tot de overtuiging dat de zwarte inkopen meer schade dan voordeel opleverden voor de Duitse oorlogvoering, en ze werden daarom vrijwel geheel stilgelegd. Terecht zijn na de oorlog de profiteurs door de fiscus en de strafrechter in de kraag gegrepen. Problematischer lag de zaak bij de industrie. Hierover hebben wij al opgemerkt dat collaboratie daar onvermijdelijk en in zekere zin zelfs gewenst was. Economisch bezien is het daarbij ook niet realistisch een scherp onderscheid te maken tussen de productie van oorlogstuig en van civiele goederen voor de bezetter. In een totale oorlog wordt immers het gehele productieapparaat dienstbaar gemaakt aan de oorlogsinspanning. Vrachtschepen zijn daarbij in beginsel even belangrijk en onmisbaar als oorlogsschepen, evenals auto's en tanks, damesschoenen en soldatenlaarzen. Daarom liet Duitsland hier net zo goed schoenen als laarzen maken, kustvaarders als torpedoboten. Verschillende Nederlandse industrieën die in 1940 Duitse militaire orders moesten uitvoeren, kregen in 1942—1943 opdrachten voor 'civiele' productie. Van Duits standpunt gezien was dat vermoedelijk zelfs verstandig; er was dan minder neiging tot sabotage bij de onwillige Nederlanders — van hoog tot laag. Want er werd hier en daar behoorlijk gesaboteerd. Duitse rapporten klagen over de geringe prestaties, bijvoorbeeld van de werven, die zich *vollgesogen* hadden met opdrachten, maar daar eindeloos aan werkten zonder veel af te leveren, zich daarbij beroepend op schaarste aan materialen en arbeidskrachten. En ook de arbeiders van die werven saboteerden door bijvoorbeeld bij de reparatie van *Vorpostenboote* zo te lassen, dat er op zee vrijwel onmiddellijk weer een defect ontstond.

Waarschijnlijk is deze stille sabotage de meest effectieve vorm van economisch verzet geweest.

De Duitsers maakten een keurige grafiek van de zaken die zij met Nederland deden.

Vier Jahre Auftragsverlagerung nach den Niederlanden

1 Juni 1940 bis 31 Mai 1944

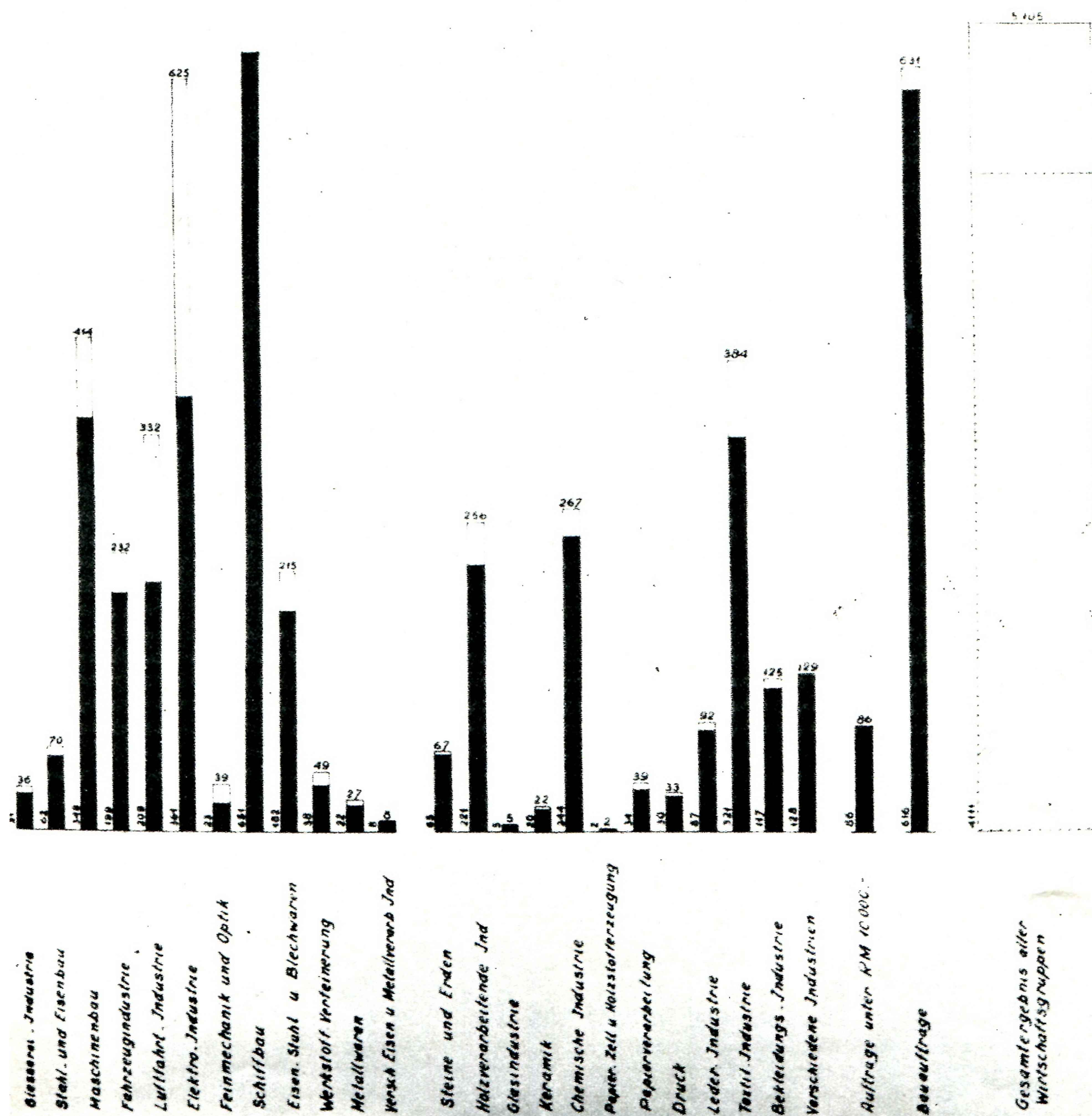
in Millionen RM

Schwarz = Ausgeliefert

Weiss = Auftragsbestand

Zahl am Fuss der Saule = Ausstoss

Zahl an Spitze der Saule = Auftragseingang

VERZET VAN DE KANSEL

FRANS OUDEJANS

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

In zijn grote redevoeringen liet de Führer zelden na de Heer God aan te roepen voor verdere steun of Hem te gebruiken als verklaring van succes. Typerend is de passage in zijn redevoering te München van 24 februari 1940, tussen de inval in Polen en de aanval op Noorwegen, Nederland, België en Frankrijk. Hitler zei toen: 'Voor het overige geloof ik aan één ding: er bestaat een God! Deze God schept de volkeren. (...) Gedurende deze hele tijd heeft de Voorzienigheid ons wederom gezegend. Hoe dapperder wij waren, des te meer kwam de zegen der Voorzienigheid. Juist enkele maanden geleden heb ik immers ook weer persoonlijk in de diepste zin de beschikking van de Voorzienigheid ervaren, die de mensen bege-

Tijdens de oorlog waren bisschop van Haarlem, Breda, Utrecht, Roermond en 's-Hertogenbosch respectievelijk (van links naar rechts) de monseigneurs Huybers, Hopmans, De Jong, Lemmens en Mutsaerts.

leidt en hun een taak oplegt. De Voorzienigheid heeft tot nu toe de strijd gezegend, duizendvoudig gezegend.'

Hitlers pathetische woorden verhinderden niet dat gelovig Nederland in de vijf volgende jaren weinig heil in hem zag, alle fraaie volzinnen van nabauwers ten spijt. Als rijkscommissaris voor bezet Nederland werd een Oostenrijkse oudkerkmeester van sentimentele vroomheid benoemd, een katholiek-romanticus die het na-

tionaal-socialisme christelijk wilde inspireren en antisemit was vanuit zijn verwrongen geloof: dr. Arthur Seyss-Inquart. De voorzichtige benadering van de kerken, die hij in het begin ten toon spreidde, veranderde vrij spoedig, toen de Nederlanders zich weinig ontvankelijk toonden voor de nazigedachten.

Nu dient gezegd dat de meeste christenen reeds in de jaren dertig partij kozen. Een deel toonde zich bereid tot vereenzelviging met de nationaal-socialistische ideeën van de NSB of varianten daarop, zoals die leefden bij het fascistische Zwart Front of bij het Verdinaso; anderen — en dat was de overgrote meerderheid — keerden zich met volle overtuiging af. De Nederlandse bisschoppen lieten in hun

Prof. dr. K. Schilder was een van de eersten die stelling namen tegen het fascisme.

Vastenbrief van februari 1934 weten het meer dan waarschijnlijk te achten 'dat elk fascisme en nationaal-socialisme in Nederland op den duur zal beheerscht worden door een groep personen, die in meerderheid onze wereldbeschouwing niet deelen'.

Mussert reageerde met een uitvoerig schrijven, waarin hij wees op het gewetensconflict dat bij duizenden katholieken zou ontstaan, op het verschil tussen NSB en de Duitse NSDAP, zoals bijvoorbeeld inzake het streven naar revolutie door geweld, de rassenleer en het antisemitisme. Mussert reisde zelfs naar de kardinaalstaatssecretaris Pacelli in Rome (de latere paus Pius XII), een bezoek dat hij zelf betitelde als 'hoffelijk maar koel'. In december 1935 beging hij een grote blunder door in 'Volk en Vaderland' te spreken over 'den zich katholiek noemenden Van Duinkerken'. De aldus betitelde dichter-schrijver, een van de belangrijkste voor mannen van het katholicisme, antwoordde met een vlammend gedicht, waarin onder meer: 'Jawel, mijnheer, ik noem mij katholiek En twintig eeuwen kunnen 't woord verklaren Aan u en uw opgewonden kliek, Die blij mag zijn met twintig volle jaren.'

De NSB zette haar pogingen voort, ook na 6 mei 1936, toen de bisschoppen te kennen gaven dat 'de kerk in ons vaderland in hoge mate geschaad en dat zelfs haar heilzame werking grootendeels onmogelijk gemaakt zou worden, als de beweging van het Nationaal-Socialisme de overhand zou krijgen'. De bisschoppen bepaalden zelfs dat degenen die de NSB in belangrijke mate steun verleenden, de sacramenten moesten worden ontzegd. De NSB, die het alternatief 'Mussert of Moskou' had bedacht, ging fel tekeer, met name ook tegen uitlatingen van de Roermondse bisschop Lemmens: 'Het volk moet beschermd worden tegen zijn vijanden, zowel rode als bruine.'

Aan protestantse zijde lag de zaak gecompliceerder. De Nederlands Hervormde Kerk werd geremd door haar (pas in augustus 1945 vernieuwde) kerkorde en kon daardoor niet besluiten tot een duidelijke stellingname inzake het nationaal-socialisme.

Dit in tegenstelling tot de Gereformeerde Kerken, die het lidmaatschap onverenigbaar achtten. Toch dient men de individuele weerstand aan hervormde zijde niet te veronachtzamen. Velen vonden voor hun bezwaren inspiratie in de bijbel en in de geschriften van Karl Barth. Deze Zwitserse theoloog — de

meest invloedrijke van deze eeuw — was de bezielende geest achter de 'Bekennende Kirche', zoals het georganiseerd kerkelijk geloofsverzet van het Duitse protestantisme werd genoemd. Toen Hitler in juli 1933 een Duits-Evangelische Kerk liet proclameren en een soort 'Duitse christen' in het leven riep, ontstond reactie bij een groep protestanten, van wie met name ds. Niemöller ook in Nederland bekendheid kreeg. In april 1943 kwam de 'Bekennnissynode' van Barmen bijeen, waar zes stellingen werden aangenomen, die Barth samen met H. Asmussen had opgesteld. Deze in de jaren dertig in Duitsland opgekomen theologische fundering van het verzet leidde in Nederland tot de vorming van vele hervormde studiekringen ter bespre-

king van de Barmer stellingen, aangepast herschreven als de 'Amersfoortsche thesen'. Hieruit kwam vier maanden na de capitulatie de Lunterse Kring voort, een contact van predikanten en gemeenteleden, waarin het hervormd verzet zijn eerste sterke kracht zou vinden. Ook bij een derde belangrijke kerkelijke organisatie leed de NSB in de jaren dertig schipbreuk. De Gereformeerde Kerken kwamen door middel van de synode van Amsterdam in 1936 tot de uitspraak 'dat voor de leden onzer kerken geen plaats is voor de NSB, omdat deze beweging uitgaat van onschriftuurlijke dwalingen, als daar zijn: het leidersbeginsel en de nationaal-socialistische machtsstaat'. Predikanten mochten niet aarzelen deze dwalingen

STAATSDRIF DER P T		TELEGRAAFKANTOOR 'S-GRAVENHAGE	
O = Dringend	TR = Telegraaf restant	NOTA HET RIJK VERGOEDT GEEN SCHADE, VEROORZAAKT DOOR HET IN HET ONGEREDE RAKEN, DE VERMINKING OF DE VERTRAGING IN DE OVERKOMST VAN EEN TELEGRAM	
XP = Bode betaald	GP = Poste restante		
LX = Geluktelegram	MP = Eigenhandig		
TC = Collationneering	RM = Overneming		
Rpx = Antwoord betaald x (bedrag)			
PC = Kennisgeving van ontvangst			
Aangenomen te <i>S. Gravenhage</i>		Nr. <i>4145</i> woorden, den <i>11/7</i> 1942, te <i>1200</i>	
Ontvangen te		1942, te	
<i>De R.K. Kerk</i>		DER REICHSKOMMISSAR d. d. Los van de... Einde... Eingel: 15 JULI 1942 Bely: <i>13/2 x 2</i> Zuteil: <i>Pluin 2</i> den Haag	

De Hieronder vermelde Nederlandsche Kerken reeds diep geschokt door de maatregelen ~~daarvoor~~ tegen de Joden in Nederland, waardoor zy uitgesloten worden van het deelnemen aan het normale volksleven, hebben met ontzetting kennis genomen van de nieuwe maatregelen, waardoor mannen, vrouwen, kinderen en geheele gezinnen zullen worden weggevoerd naar het Duitsche rijksgedebiet en onderhoorigheden. Het leed dat hiermede over tienduizenden gebracht wordt, de wetenschap dat deze maatregelen tegen het diepste zedelijke besef van het nederlandsche Volk stryden, bovenal het indruischen van deze maatregelen tegen hetgeen ons van Godswege als eisch van gerechtigheid en barmhartigheid gesteld wordt, nopen de Kerken tot U de dringende bede te richten, aan deze maatregelen geen uitvoering te geven. Voor de Christenen onder de Joden wordt ons deze dringende bede tot U bovendien nog ingegeven door de overweging, dat hun door deze maatregelen het deelnemen aan het Kerkelijk Leven wordt afgesneden.

De Nederlandsche Hervormde Kerk.
 Aartsbisschop en Bisschoppen der Roomsche Katholieke Kerk in Nederland.
 De Gereformeerde Kerken in Nederland.
 De Christelijk gereformeerde Kerk in Nederland
 De Algemeene Doopsgezinde Sociëteit
 De Remonstrantsche Broederschap.
 De Gereformeerde Kerken in Nederland in Hersteld verband.
 De Gereformeerde Gemeenten in Nederland.
 De Evangelisch Luthersche Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden.
 De Hersteld- Evangelisch Luthersche Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden.

Toen de Duitsers ertoe overgingen de joden te deporteren, stuurde het Inter-Kerkelijk Overleg een delegatie naar Seyss-Inquart om

tegen de behandeling te protesteren. Ook werd bij generaal Christiansen per telegram geprotesteerd tegen deze maatregel.

te weerleggen. Lidmaatschap én van de kerk én van de NSB was onverenigbaar. Inderdaad bleek na de Duitse inval slechts een onbeduidend aantal gereformeerden openlijk het nationaal-socialisme aan te hangen; de synode van Utrecht bevestigde in het tweede oorlogsjaar de onverzoenlijkheid van beide. Vele gereformeerden zagen in de bezetter de baarljke duivel en de demonische macht, zoals deze in de bijbel afschrikwekkend werd voorgesteld. Uiterst rechtse groeperingen — ook in hervormde kring — meenden dat de Duitsers respect verdienden, omdat dezen het woord in vervulling deden gaan: 'Wanneer hij ongerechtigheid bedrijft, zal Ik hem tuchtigen met een roede der mensen' (II Samuel). Hierin kwam volgens hen tot uiting dat Nederland de gerechte straf onderging voor zijn zonden. De stelling 'Gezag is gezag en dat is afkomstig van God', maakte het hun mede moeilijk de bezetter zonder meer af te wijzen. Het uitwijken van koningin Wilhelmina voerde in deze kring zelfs tot de discussie of het gezag niet inderdaad op de Duitsers was overgegaan.

Met name prof. dr. K. Schilder heeft zich daar van het begin af tegen verzet. Al in juni 1940 nam hij in het blad 'De Reformatie' onomwonden stelling: 'In de ernstige dagen van thans is geen grootter ongeluk denkbaar dan een ontrouwe kerk, die werkelijke belangen der waarheidsverkondiging zou verwaarlozen.' Schilder behoort tot de allereersten, die de vogelaar in Seyss-Inquart en zijn trawanten aanwees. In juli 1940 schreef hij: 'Zonder twijfel komt de antichrist naderbij; en onze tijd levert geen andere dan zevenmijlslaarzen.' Hij zag in het fascisme meer een wegbereider voor de antichrist. Schilder besloot op 16 augustus 1940 zijn wekelijks hoofdartikel met een gebed: 'Kom, Heere Oogster, ja kom haastelijk; kom over het Kanaal en over den Brennerpas, kom via Malta en Japan, ja, kom van de einden der aarde en breng uw snoeimes mee.' Het blad werd verboden, maar de artikelen van Schilder zouden nog lang van hand tot hand gaan en velen een fundamentele basis geven voor hun verzet. Inmiddels waren ook in andere kerken profetische figuren opgestaan, voor wie elk begrip jegens de Duitsers onaanvaardbaar was. Zo de hervormde dr. Johan Eykman, een van de belangrijkste deelnemers aan de eerder genoemde Lunterse Kring, strijder tegen het antisemitisme, gevangen, gemarteld, ondergedoken en tot zijn overlijden in januari 1945 fervent tegenstander van het nazidom. Niet nadrukkelijk vanuit een kerkelijke functie, maar wel degelijk dank zij zijn diepe geloofs-overtuiging is dit verzet gepersonifieerd in de Drent Johannes H. Post, die de bezetter om diens goddeloze beginselen vier jaar lang heeft bestreden op een wijze welke hem tot een der grootste verzetsstrijders maakte. Post werd 16 juli 1944 gefusilleerd na een mislukte overval in Amsterdam.

Bij de rooms-katholieken waren de voormannen van het begin af bekend: de bisschoppen, destijds vijf in getal onder aanvoering van de stoere aartsbisschop Johannes de Jong. Nergens bestond zozeer de opvatting van het vanzelfsprekende gezag als in deze kerk. Een bisschop bestuurde niet; hij regeerde; men knielde voor hem en kuste zijn ring. Het besef van hun hoge waardigheid was dusdanig, dat de bisschoppen zich onaantastbaar achtten en

openhartig hun overtuiging ten beste gaven. Stonden de bisschoppen reeds in de jaren dertig sceptisch tegenover het nazidom, na mei 1940 wilden zij er geen goed meer van horen. Hun zorg ging echter vooral uit naar het behoud van de vele katholieke organisaties en instellingen, die in een eeuw emancipatiestrijd waren opgebouwd: 'Het is onze dure plicht in stand te houden voor zover in ons vermogen ligt' (oktober 1940). Dat betrof zowel katholieke scholen als instellingen van liefdadigheid, de katholieke universiteit, standsorganisaties en niet te vergeten de eigen katholieke pers en omroep.

De brief van 25 juli 1941 was een lange klacht: 'Onze Katholieke Radio Omroep, waarvoor

Ds. K. Gravemeyer, die in april 1940 met kleine meerderheid van stemmen was gekozen tot secretaris van de Hervormde Kerk.

wij jarenlang zoveel geofferd hebben, is ons ontnomen. Onze Katholieke Dagbladpers is óf opgeheven óf zo in haar vrijheid beperkt, dat men nauwelijks meer van katholieke couranten kan spreken.' En zes weken later, weer in een herderlijk schrijven: 'Het gaat ons niet om de politieke macht; het gaat om zijn of niet zijn van het Christendom.' In januari 1942 meenden de bisschoppen dat de grens van het toelaatbare was bereikt. Ze lieten de dagbladen weten dat advertenties of artikelen met een propagandistisch element voor de NSB het

katholiek karakter aan de krant zouden ontnemen. De geestelijk adviseur van de Katholieke Journalisten, prof. dr. Titus Brandsma, ging op verzoek van de bisschoppen naar alle dagbladbedrijven om een schriftelijke akkoordverklaring te vragen. Op dat moment stond pater Brandsma reeds in de Duitse politieboekjes genoteerd wegens de openlijkheid waarmee hij zijn beginselen beleed. Kort daarna sloeg de Gestapo toe. Brandsma werd naar Dachau overgebracht, waar hij 26 juli 1942 aan de ontberingen overleed. Twee anderen, die omwille van een eigen pers het leven lieten, waren dr. Hein Hoeben en kapelaan Arnold van Lierop te Breda. Beiden waren sinds 1928 nauw betrokken bij de Katholieke Wereldpost, een internationaal informatiebureau van de bekende jezuïet Friedrich Muckermann, op wie de Duitsers daags na de inval op bevel van Goebbels de jacht begonnen wegens zijn fervente bestrijding van het nazidom. Muckermann ontsnapte naar Zwitserland, Hoeben en Van Lierop werden gegrepen en zijn in 1942 omgekomen.

Veel Nederlandse katholieken werden ook geïnspireerd door de brieven van bisschop Clemens Graf von Galen van Münster. In hem kreeg het verzet van de kerk in Duitsland vorm. Beroemd, en ook ten onzent veel verspreid, werden drie onvervaarde predikaties uit de zomer van 1941, waarin hij de Gestapo aan de kaak stelde: 'Zij verwoest de rechtszekerheid, zij ondermijnt het rechtsbewustzijn, zij vernietigt het vertrouwen in ons staatsbeleid.'

De Hervormde Kerk mocht zich gelukkig prijzen met haar algemeen secretaris ds. K. Gravemeyer. In april 1940 werd hij geïnstalleerd na met tien tegen negen stemmen te zijn gekozen. De synode nam al spoedig stelling in uitspraken zoals die van 13 juni 1940 over de handhaving van de voorbede van de koningin. De uitoefening van de soevereiniteit is tijdelijk in handen van de bezetter. De uitoefening van de soevereiniteit door het staatshoofd is derhalve geschorst, maar geenszins vervallen, noteerde Gravemeyer.

Hier, net als in andere kerken, is het vraagstuk van de voorbede herhaaldelijk ter sprake gekomen. Maar in januari 1941 werd nogmaals duidelijk gesteld: 'Wij bidden U voor de koningin die U over ons gesteld hebt en voor de bezettende macht die Gij over ons hebt toegelaten'. Inmiddels ontwikkelde zich in de kerken van Nederland een vorm van samenwerking. Hervormden, gereformeerden, christelijk gereformeerden, Gereformeerde Kerken in hersteld verband, remonstranten (die reeds in 1934 het nationaal-socialisme hadden verworpen) en doopsgezinden zonden in oktober 1940 een rekest aan Seyss-Inquart, waarin zij hun ernstige bedenkingen uitten over de maatregelen tegen joodse ambtenaren. Later sloten ook de Evangelisch-Lutherse en de Hersteld Evangelisch-Lutherse kerken zich bij het contact aan.

Mede omdat de Duitsers listig trachtten katholiek en protestant tegen elkaar uit te spelen, ontstond het Inter-Kerkelijk Overleg IKO van acht protestantse kerken en de rooms-katholieken, dat in februari 1942 een delegatie stuurde naar Seyss-Inquart om te pleiten voor een betere behandeling van de joodse landgenoten. De volgende jaren was het IKO op vele terreinen actief.

ROOD VOOR ORANJE

GER HARMSSEN

UITGAVE VAN "DE WAARHEID"

W.M.

Op vier fronten, vanuit het Oosten, het Westen, het Zuiden en vanuit de lucht, brengen de geallieerde bondgenoten op het ogenblik grote-slagen toe aan het Nat.Soc.Duitsland en zetten miljoenen mannen het hoogste in, wat zij bezitten, nl. hun leven voor de bevrijding voor-Europa van de pestbacil van het fascisme.

HET FASCISME GAAT ZIJN VERNIETIGING MET RASSE SCHREDEN TEGEMOET.

Alle krachten worden thans ingespannen om de moffen in een geweldig of-fensief vanuit deze vier fronten de genadeslag toe te brengen, opdat de volkeren van Europa weer in vrijheid en vrede kunnen leven.

Vooral aan het Oostfront rukt het zegevierende RODE LEGER op met een snekheid en een overtuiging, die ieders bewondering afdwingt. Overal ziet men de eindstrijd, de laatste ronde van het grote offensief van de verenigde volkeren.

Wat is reactie, de reactie van het VIJFDE FRONT, nl. dat van het be-zette gebied hierop? Stilzitten ?????

NEEN!!!

NEEN!!!

NEEN!!!

Ook wij willen een groot offensief inzetten, ook wij willen onze krach-ten inspannen, wel voorlopig op andere wijze, maar niet minder doel-matig.

De maand AUGUSTUS zal het b e g i n zijn van ONS grote offensief, het offensief der uitbreiding van het lezerstal van onze krant:

"DE WAARHEID"

DE WAARHEID, tot op dit ogenblik één van de beste wapens tegen het fascisme, het geweer van alle vrijheidslievende Neder-landers tegen den gehaten bezetter.

DE WAARHEID, die aanspoort tot eensgezinde strijd van alle Nederlan-ders en ons de wegen aanwijst voor sabotage, het tegen-werken van den vijand en dgl.

DE WAARHEID, die ons politieke opklaring brengt over de gebeurtenis-sen in binnen en buitenland.

DE WAARHEID, die ons voorlicht over de wegen, die NA DE BEVRIJDING ingeslagen moeten worden om te komen tot een

Na het uitbreken van de oorlog tussen Duitsland en de Sowjetunie gooide het driemanschap dat leiding gaf aan de illegale CPN (P. de Groot, L. Jansen en J. Dieters), het roer om. Nadrukkelijk stelde het: in de strijd tegen de Duitse bezetter gaat het niet om het communisme, maar om de nationale bevrijding en het herstel van de grondwettelijke, democratische vrijheden. De nationale koers werd niet minder extreem geformuleerd dan voorheen de proletarische. 'De Waarheid' nr. 34 schreef: 'Wij moeten gemeenschappelijk vechten voor onze vrijheid, als Nederlanders en alleen als Nederlanders. Protestantse Nederlanders en Katholieke Nederlanders, Liberale Nederlanders en Communistische Nederlanders, Sociaal-demo-

omgekomen en een groot aantal andere in handen van de bezetter was gevallen, volgde in de zomer van 1941 een tweede golf van arrestaties. De SD gaf hoog op van haar successen bij het bestrijden van de CPN. In een rapport van 2 juni 1942 is sprake van honderdtachtig arrestaties in Groningen, honderdveertig in Amsterdam, honderdveertig in Den Haag en achtentwintig in Leiden. In totaal werd toen al melding gemaakt van vijftienhonderd arrestaties. Het was de Duitsers echter nog niet gelukt door te dringen tot in het hart van de organisatie. Bovendien moest de SD onmachtig constateren dat de communisten grote hoeveelheden kranten en ander propagandamateriaal verspreidden.

restaurant, dat gedreven werd door de ouders van Vosveld, en beraadslaagden de mannen of ze met de voorgestelde regeling akkoord zouden gaan. De nieuwe organisatie kwam echter niet meer tot stand, omdat Vosveld op 1 april 1943 gearresteerd werd, zijn kennis ter beschikking van de SD stelde en de Duitsers hand- en spandiensten verleende. Op 3 april werd Jan Dieters gearresteerd, op 6 april Lou Jansen; in oktober van hetzelfde jaar zouden ze worden terechtgesteld. De Groot ontsnapte een paar keer op het nippertje aan arrestatie; zijn vrouw en dochter vielen wel in handen van de SD en kwamen om. De Groot trok zich daarop geheel uit het partijwerk terug en werkte gedurende de laatste periode van de oorlog

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

cratische Nederlanders en weer andere Nederlanders die nooit tot een partij behoord hebben en er misschien ook nooit toe zullen behoren. (...) Het is in het belang van onze nationale vrijheidssrijd noodzakelijk dat tussen de vaderlandse antifascistische strijders verschillen van binnenlandse politieke aard het zwijgen wordt opgelegd, zolang de vijand op onze bodem staat.'

Aanvankelijk beperkte de CPN zich, naast het voeren van acties in de bedrijven, tot algemene antifascistische propaganda. Op een oproep tot sabotage van 'Vrij Nederland' reageerde 'De Waarheid' van 5 februari 1941 nog scherp afwijzend. Individuele terreur- en sabotagedaden pasten vanuit CPN-gezichtspunt eerder bij het anarchisme. Pas geleidelijk aan gaf de CPN haar principiële bezwaren op en werd zij ook op dit terrein actief. Vooral in 1942 heeft de verwachting dat de geallieerden in West-Europa spoedig een tweede front zouden vormen het karakter van de illegale strijd der communisten mee bepaald. Een 'Militaire Commissie' stelde zich ten doel door sabotage het achterland te desorganiseren. Aanvankelijk stond deze commissie onder leiding van Janrik van Gilse; nadat deze in handen van de Duitsers was gevallen en gefusilleerd, nam Gerben Wagenaar zijn plaats in. Aan tal van militaire objecten werd vaak aanzienlijke schade toegebracht; de geallieerden hebben na de oorlog de betekenis van dit moedige werk officieel erkend.

Nadat de eerste communisten reeds bij het organiseren van de Februaristaking waren

Door de zware verliezen daalde echter het aantal actieve communistische verzetslieden. We schatten dat van de negenduizend vooroorlogse CPN-leden er tweeduizend werden opgenomen in het illegale partijapparaat. Dit aantal liep tot het voorjaar van 1943 drastisch terug. Het aantal activisten in Amsterdam daalde van twaalfhonderd tot vierhonderd. Met vele districten ging het contact verloren, al betekende dit natuurlijk niet dat het plaatselijke werk niet 'gewoon' doorging. Begin 1943 was er alleen nog instructeurs- en koerierscontact met Noord- en Zuid-Holland en dan natuurlijk met Gelderland, waar het driemanschap zich tenslotte met gezin en al had gevestigd. De oplage van 'De Waarheid' liep in deze periode waarschijnlijk terug van circa elfduizend tot vierduizend.

Door de arrestaties ging de leiding zich steeds onveiliger voelen en ze zoon op tegenmaatregelen. Na de gevangenneming, begin februari 1943, van Jan H. Janzen, die met de organisatie van de krant was belast en die uitstekend op de hoogte was van de partijorganisatie, besloot men over te gaan tot reorganisatie. Piet Vosveld, Jaap Brandenburg en Gerrit van de Bosch zouden een nieuw driemanschap moeten vormen dat de partij zou leiden; het oude driemanschap zou zich terugtrekken. In de ogen van de partij zou de nieuwe leiding volkomen zelfstandig opereren; via een koerier zou ze echter contact onderhouden met Jan Dieters, die dan de overige van het oude driemanschap kon raadplegen. Op 29 en 30 maart kwam het nieuwe driemanschap bijeen in een café-

als tijdelijk ambtenaar bij de plaatselijke distributiedienst in Zwolle. Hij had zijn vertrouwen in wie dan ook verloren, weigerde ieder contact met de latere illegale partijleiding en was ook niet bereid tot het geven van politieke adviezen. De partij was korte tijd stuurlaas en feitelijk uiteengevallen in groepen die op eigen gelegenheid opereerden. Tijdens deze impasse greep Daan Goulloze in, die onder meer de verbinding in stand hield tussen de illegale CPN en de leiding van de Komintern in Moskou. Hij bracht Moskou radiografisch rapport uit en kreeg het advies een oude, vertrouwde partijgenoot te belasten met het vormen van een nieuwe leiding. Hiertoe wendde Goulloze zich tot Jan Postma, die ondertussen de leiding in Amsterdam had gekregen. Aanvankelijk was Postma niet bij het illegale werk betrokken. Jan Janzen, die verantwoordelijk was voor de CPN in Amsterdam, maar zich uit veiligheidsoverwegingen niet in de hoofdstad ophield, had hem echter in oktober 1942 gevraagd hem op besprekingen te vertegenwoordigen. Postma raakte daarna steeds meer betrokken bij de activiteiten van het Amsterdamse district en kreeg tenslotte de leiding.

Postma stond nu ook voor de taak een nieuw, landelijk bestuur te vormen. 'De Waarheid' van 23 januari 1946 schreef hierover: 'Toen in de aanvang van 1943 de oude illegale leiding tenietgedaan werd en het landelijk verband voor een groot deel verloren ging, nam Postma vastbesloten de leiding en de redactie van 'De Waarheid' over en bouwde met zijn naaste medewerkers steen voor steen onze zo zwaar

gehavende partij weer op.' Postma probeerde de organisatie van de partijkranten meer te centraliseren. In Haarlem, Den Haag, Rotterdam en Utrecht verscheen 'De Vonk', in Groningen en Friesland 'Noorderlicht', in Brabant (Tilburg) 'Vrede-Vrijheid', in Enschede 'De Tribune', in Zuid-Limburg 'De Mijnlamp' en 'Glück auf!', et cetera. In 'De Waarheid' van 28 juli 1943 werd bekendgemaakt dat al deze gewestelijke kranten voortaan onder de naam 'De Waarheid' zouden gaan verschijnen.

Postma achtte het politiek noodzakelijk dat de CPN zich niet alleen principieel uitsprak voor een nationaal verzet, maar aan dat verzet ook metterdaad deelnam door contact te leggen

Rechts: in 1941 riep de CPN de Nederlandse bevolking op tot acties en demonstraties op koninginnedag. Motto: weg met de verdeeldheid — samen op tegen de vijand.

Geheel links: Gerben Wagenaar, na de dood van Janrik van Gilse leider van de 'Militaire Commissie' en later lid van de partijleiding.

Links midden: Jan Postma, die begin 1943 een nieuw, landelijk CPN-bestuur vormde, maar in november in Utrecht werd gearresteerd.

Links: Hans Katan, lid van de redactie van 'De Vrije Katheder'. Hij werd in oktober 1943 gefusilleerd wegens sabotageactiviteiten.

Pagina 1643: wervingspamflet voor het illegale CPN-blad 'De Waarheid'. Na de zomer van 1943 steeg de oplage van het blad geleidelijk aan tot meer dan honderdduizend.

met andere verzetsbewegingen en verzetsactiviteiten te ontplooiën op een politiek bredere basis. De mogelijkheid hiertoe deed zich voor, toen een van de contactmannen van Goulooze begin 1943 in aanraking kwam met Jan Thijsen, een PTT-radioambtenaar uit Bussum, die een leidend aandeel had bij het onderhouden van het radiocontact tussen de OD en de Nederlandse regering in Londen. Omdat de OD wel spionagewerk verrichtte maar zich verder, als organisatie van hoge militairen, meer bezighield met de ordehandhaving na de bevrijding dan met de strijd tegen de bezetter op dat moment, kreeg Thijsen genoeg van de OD en liep hij rond met plannen voor een bundeling van het gewapend verzet. In mei 1943 richtte hij, samen met enige anderen, te Amersfoort de Raad van Verzet (RVV) op. De CPN was in de Raad vertegenwoordigd door Gerben Wagenaar, een van de leiders van de Militaire Commissie, de gewapende verzetsgroep van de communisten. De RVV zou in het verdere verloop van de oorlog een steeds belangrijker rol gaan spelen, niet in de laatste plaats dank zij de communisten die deel uitmaakten van de leiding. Een overkoepelende organisatie is de RVV echter nooit geworden.

De leiding-Postma zag het einde van de oorlog al nabij en verdiepte zich daarom ook in de politiek die na de oorlog gevoerd zou moeten worden. Door de contacten met de andere verzetsgroepen kreeg de CPN de uitnodiging een bijdrage te leveren voor de brochure 'Om Neêrlands Toekomst', die door protestanten, katholieken, socialisten en communisten gemeen-

schappelijk werd uitgegeven (de liberalen hielden zich afzijdig). Postma stelde een ontwerp-tekst op, die hij besprak met verscheidene leidende communisten. In de definitieve versie blijken de communistische beginselen op geen enkele wijze verdoezeld te worden ter wille van een kleurloze nationale eenheid. Nadrukkelijk wordt gewag gemaakt van de betekenis die de Sowjetunie voor de CPN heeft. In de Nederlandse verhoudingen liggen tal van vraagstukken echter anders dan in Rusland en daarom zal het socialisme in Nederland op een geheel andere wijze verwezenlijkt moeten worden. Postma verdedigt een democratisch bestel waarin de grote monopolies niets te zeggen hebben. Ook komt hij op voor de nationale on-

afhankelijkheid van Indonesië en pleit hij voor het samengaan van socialisten en communisten in 'één arbeiderspartij die in staat is werkelijk leiding te geven aan de politieke strijd van de Nederlandse werkende bevolking'. En van de vakbeweging zegt Postma: 'Wij hopen vurig dat na den oorlog een eenheidsvakbeweging tot stand komt, waarin plaats is voor alle arbeiders, ongeacht hun godsdienstige of politieke richting.'

Op dit politieke kompas heeft de illegale CPN tot aan de bevrijding gevaren. In het in november 1944 verschenen 'Volksprogram voor een democratisch welvarend en vrij Nederland' wordt hetzelfde standpunt verdedigd als midden 1943, namelijk een eenheid van socialisten

31 AUGUSTUS, NATIONALE DAG VAN STRIJD EN DEMONSTRATIE!

Nederlanders, arbeiders, intellectuelen, boeren en middenstanders!
Jeugd van Nederland!

De macht van de Duitse nazi-tyran wankelt. In het oosten heeft het Rode Leger geholpen door het bewapende Russische volk, hem een halt toegeroepen.

Thans is het tijd om hem de nekslag toe te brengen.

Volk van Nederland, verenigt U! Voert de strijd ter bevrijding van ons land naar het voorbeeld van het Russische volk!

Geen verdeeldheid meer! Geen aarzeling meer! Geen afwachten meer!
Er moet een eind komen aan deze oorlogs-ellende! Geen nieuwe oorlogswinter meer!

Ons volk is geladen met haat tegen de verdrukker, ons volk is geladen met strijdlust.

BRENGT DEZE TOT UTING, ZET HAAR IN DADEN OM!

Brengt Uw strijdlust ook tot uiting op 31 Augustus.

KOMT OP ZONDAG 31 AUGUSTUS OP STRAAT.

Allen, mannen, vrouwen en jongeren,

vult de hoofdstraten van alle steden en dorpen van Nederland met Uw geestdriftige massaas!

Laat de bezetter en zijn N.S.B.-handlangers in de oren klinken, dat gij niet langer onder hun juk wilt leven!

Demonstreert Uw vaste wil om geen handslag werk meer voor de vijand te verrichten; geen korrel graan, geen vee, geen wagon of schip meer naar Duitsland te laten vervoeren.

Nederlandse politie en marechaussee, blijft trouw aan Uw volk!

Laat U niet langer als werktuig gebruiken voor de Duitse vijand van Uw land en Uw koningin.

Vrije Nederlanders, reikt elkaar de hand, **A L L E N**, tot welke politieke richting gij ook behoort of welke godsdienst gij belijdt!

DEMONSTREERT OP 31 AUGUSTUS OP STRAAT:

Voor de onafhankelijkheid van Nederland.

Voor de verplettering van het Duitse fascisme.

Voor solidariteit met de heldhaftige Sovjet-Unie en haar Rode Leger.

Voor het eenheidsfront der volkeren van de Sovjet-Unie, Engeland, Amerika en alle volkeren der bezette gebieden.

Voor de solidariteit met de Duitse anti-fascisten om hen te helpen het Hitler-juk af te schudden.

Weg met de landverraders. Leve de eenheid van het Nederlandse volk!

COMMUNISTISCHE PARTIJ VAN NEDERLAND

en communisten op het politieke vlak en op het sociaal-economische een eenheid van alle werkers, uitgaande van de bestaande klasse-structuur en met de strijd tegen imperialisme en kolonialisme voor ogen. Ondertussen probeerde Postma, die in tegenstelling tot het driemanschap vanuit Amsterdam opereerde, de partijleiding aan te vullen met oudgedienden. Hij nam contact op met de vroegere politieke secretaris C. Schalker en de oud-partijvoorzitter K. Beuzemaker. Beiden had hij sinds mei 1940 niet meer ontmoet. Op 23 oktober 1943 vond in Utrecht een eerste bespreking met hen plaats. De afspraak was op 11 november opnieuw bijeen te komen, maar in die tussentijd werden Beuzemaker en zijn vrouw bij toeval

enige duizenden tot meer dan honderdduizend. De krant kreeg geen geld van het Nationaal Steunfonds, maar werd gefinancierd uit zelf bijeengebrachte gelden.

Ook in het verzet van studenten, intellectuelen en kunstenaars hadden CPN'ers een belangrijk aandeel. Communistische studenten, die voor de oorlog al actief waren in het comité 'Waakzaamheid', dat het Nederlandse volk probeerde te mobiliseren tegen de dreiging van het fascisme, namen tijdens de bezetting het initiatief tot het uitgeven van 'De Vrije Katheder'. Van de drie oprichters voerden A. F. Willebrands en B. Riezouw onafgebroken de redactie; de derde, Tilly de Vries, viel in handen van de SD en kwam om. Tot de redactie

dertussen stond de illegale CPN in het noorden nog voor een zware taak. Naarmate de communistische invloed groeide en het einde van de oorlog naderde, waren er steeds meer praktische en theoretische problemen, die om een oplossing vroegen. Er kwam een speciale uitgave, 'Jeugd' getiteld, die pleitte voor het stichten van één progressieve jeugdorganisatie. In het algemeen kan men zeggen dat de vooroorlogse volksfrontgedachte, met als basis de politieke eenheid van de arbeidersklasse, het uitgangspunt vormde, zowel bij het benaderen van intellectuelen en kunstenaars als bij het aanspreken van de jeugd. Reeds Postma had het verlangen naar een eenheidsvakbeweging gestimuleerd en was van mening dat het zwaar

NEDERLANDERS, VOLGT DE PAROLEN VAN DE RAAD VAN VERZET (R.V.), DE CENTRALE INSTANTIE VAN DE ILLEGALE GROEPEERINGEN IN NEDERLAND.

gearresteerd. Het lukte de SD ook Schalker, Postma en Goulooze in handen te krijgen, toen ze in Utrecht op weg waren naar de plaats van samenkomst. Schalker en Beuzemaker werden reeds op 13 januari in Scheveningen terechtgesteld; de SD maakte korte metten met hen, omdat ze nog niet aan het partijwerk hadden kunnen deelnemen en daarom over vrijwel geen enkele inlichting beschikten. Postma werd echter, als partijleider, langdurig verhoord. Hij noemde echter geen enkele naam. Pogingen om hem te bevrijden mislukten en eind juli 1944 kreeg hij de kogel. Aan zijn vrouw schreef hij in zijn afscheidsbrief: 'Het was misschien meer in overeenstemming met mijn aard geweest een rustig huisvader en goed vakman met vaste betrekking te worden, maar het is anders gegaan. Mijn gemak heb ik nooit gezocht. (...) De komende vrede zal nog geen duurzame zijn, maar de mogelijkheden om tegen de oorlog en voor de vrede te strijden, zullen veel groter zijn en hopelijk zal de volgende generatie voor een herhaling van de huidige verschrikkingen gespaard blijven. (...) Als ik hieraan ook maar iets heb bijgedragen, was het leven en werken niet vergeefs en het pogen alleen is reeds waard ervoor te leven en te sterven.'

Van de topleiding van de CPN was alleen Jaap Brandenburg nog op vrije voeten: een korte, gedrongen, oersterke arbeider. Met grote omzichtigheid vormde hij een nieuwe leiding, waarin hij successievelijk opnam: Frits Reuter, Wim Puister, Gerben Wagenaar, Bob Giliéron en Friedl Baruch. Hoofdredacteur van 'De Waarheid' werd Arie Koejemans, oud-redacteur van 'De Tribune', die in de oorlogsjaren een boekwinkeltje dreef in Amsterdam. Van midden 1943 tot aan de bevrijding steeg de oplage van 'De Waarheid' geleidelijk aan van

Een oproep van de Raad van Verzet, die in mei 1943 werd opgericht door Jan Thijssen en enige anderen. Een overkoepelende organisatie werd de RVV niet, maar hij zou wel een steeds belangrijker rol gaan spelen, vooral dank zij de communistische leden.

behoorden later ook Hans Katan en de voorzitter van de *Perhimpunan Indonesia*, R. M. Setyadjit. De leden van de groep rond 'De Vrije Katheder' namen ook aan ander verzetswerk deel; Hans Katan bijvoorbeeld werd op 1 oktober 1943 gefusilleerd wegens zijn deelname aan sabotagewerk. Doel van 'De Vrije Katheder' was aanvankelijk de studenten op te wekken tot deelname aan het verzet en het verzet zelf te verdiepen van een nationale uiting tot een streven naar democratie en socialisme. Toen in de loop van 1943 het universitaire leven geheel stil kwam te liggen, kreeg 'De Vrije Katheder' een veel algemener karakter en werd de redactie aanzienlijk uitgebreid. Ook in de 'Vrije Kunstenaar' werkten de communisten samen met niet-communisten. Door dit alles kreeg het communistische verzet een veel bredere basis en werd de invloed ervan gandeweg groter.

Toen in de herfst van 1944 het gebied ten zuiden van de grote rivieren bevrijd was, splitste de CPN zich noodgedwongen in een legaal en een illegaal gedeelte, die geen contact met elkaar konden krijgen. In het zuiden belegde Wim van Exter reeds op 24 september 1944 een conferentie (in Heerlen) om de mogelijkheden te bespreken samen met de sociaal-democraten één socialistische partij te vormen. Maar toen de oude SDAP gewoon terugkeerde, besloot men met Kerstmis 1944 tot oprichting van de 'Communistische Partij Bevrijd Gebied'. On-

gecompromitteerde NVV niet mocht terugkeren. Het succes van de algemene mijnwerkersbond stijfde de latere CPN-leiding eveneens in deze opvatting. Als propagandaorgaan voor een eenheidsvakbeweging verscheen vanaf januari 1945 'Werkend Nederland'. Na de bevrijding mondde dit alles uit in de oprichting van de Eenheids Vak Centrale (EVC) die enige jaren grote invloed uitoefende, maar die de taaiheid van de traditie, de voordelen van een officiële erkenning door overheid en bedrijfsleven en het nut van een goedwerkend, sociaal verzekeringsapparaat onderschatte.

Grote problemen en gevaren schiepen in het laatste jaar de mogelijkheden actie te voeren onder Duitse soldaten en meer nog onder zogenaamde Russische krijgsgevangenen. In werkelijkheid ging het bij deze laatste categorie in hoofdzaak om Georgiërs in gedwongen Duitse krijgsdienst. In het najaar van 1944 zochten enige Georgiërs, onder wie hun politieke leider E. Artemidze, contact met de Nederlandse illegaliteit, maar na een eerste gesprek bleek dat ze uitsluitend in zee wilden met de CPN. Samen met de contactpersonen van de CPN, Annie Averink en M. H. Grégoire, gaven Artemidze en zijn helpers een in het Russisch ('Prawda') en in het Georgisch ('Elva') geschreven blad uit. De wijze waarop dit alles uitmondde in de opstand der Georgiërs op Texel, is een thema op zich.

Bij de bevrijding droeg Jaap Brandenburg de last van het leiderschap van de legaal geformeerde CPN over aan de ondertussen weer opgedoken P. de Groot. Deze begon de partij te ontbinden en om te zetten in een brede volksbeweging rondom 'De Waarheid'. Maar dit feit behoort reeds tot de naoorlogse geschiedenis.

KOPJE ONDER

M. G. EMEIS JR.
DRS. A. H. PAAPE

Onderduiken is zich schuilhouden om zekere maatregelen te ontgaan, tijdelijk uit het openbare leven verdwijnen, aldus Van Dales Nieuw Groot Woordenboek der Nederlandse Taal. In de zevende druk van 1950 volgt daarop als voorbeeld: 'Hij is ondergedoken om gedwongen tewerkstelling in Duitsland te ontgaan'. Want sedert de jaren 1940—1945 is onderduiken synoniem met onderduiken voor de Duitsers.

De eerste onderduiker die ons land gekend heeft, is waarschijnlijk de Duitser Joseph Steinhage geweest, een katholiek emigrant, die jarenlang van Oldenzaal uit het weekblad 'Der Deutsche Weg' had uitgegeven, waarin fel en principieel tegen het nationaal-socialisme stelling werd genomen. In de vroege ochtend van de tiende mei 1940 verliet hij zijn woning en begaf zich naar Amsterdam, waar hij ten huize van een arts onderdook. Vijf jaar lang hebben zelfs zijn vrouw en kinderen taal noch teken van hem vernomen — maar de Duitsers, die al enkele uren na zijn vertrek zijn Oldenzaalse huis doorzochten, kregen hem niet te pakken. Zo waren er meer, Duitsers die om politieke redenen al ver voor 1940 Duitsland waren ontvlucht, Nederlanders die tegen Duitsland gespioneerd hadden of zich op andere wijze bij de nazi's gehaat gemaakt hadden. De Duitse politie verscheen in de meidagen van 1940 met lange lijsten van gezochte personen. Velen die daarop voorkwamen, werden al in die eerste dagen gearresteerd; anderen ontsprongen, zij het vaak maar tijdelijk, de dans.

In de eerste paar jaar van de bezetting, groeide het aantal onderduikers slechts langzaam. Het bleef grotendeels bij een vrij gering aantal personen die wegens het plegen van verzetsdaden bij de Duitsers bekend geraakt waren en aan arrestatie hadden weten te ontkomen. Daarnaast was er — tot het voorjaar van 1942 — in feite slechts één groep van enige omvang die massaal 'onder water' ging: functionarissen van de CPN, die vooral na de aanval op de Sowjetunie dagelijks gevaar liepen gegrepen te worden.

Maar van het begin van het derde bezettingsjaar af nam het aantal onderduikers schoksgewijs toe. De verplichte tewerkstelling in Duitsland, waarvoor in het kader van de Sauckelactie de bedrijven werden 'uitgekamd', nam scherpere vormen aan; verscheidene opgeroepen gingen naar wegen zoeken om aan de *Arbeitseinsatz* te ontkomen, terwijl anderen die al enige tijd in Duitsland gewerkt hadden, hun verlof in Nederland benutten om een veilige uitwijkhaven te vinden. De plotselinge

WIJ HELP YOU

(...) *Langs de beek en over de landweg gaan haastige voetstappen. De piloot hoort uitroepen, een schot, dat naar de verte ratelt. Boven hem zijn stemmen... Heel de verdere dag zoeken de moffen de Peel af. 'Der Tommy ist zum Teufel!' Een extra-werktrein met takels en kranen heeft de lijn vrijgemaakt en tegen de avond kan de verbinding met Duitsland weer doorgaan. Zelfs als de avond begint te vallen zijn de jongens van de Zwarte Plak nog steeds onvermoeid op verkenning uit.*

Ook Peer en Barend zijn in touw. Ze lopen door het natte bundgras.

'Wat hebben ze gezocht, die moffen. Maar ik geloof nooit dat ze hem gevonden hebben, want vol woede zijn ze vertrokken', zegt Barend.

Peer knikt en blijft plotseling staan.

'Verdomd', fluistert hij, 'daar... een mof!'

Honderd meter voor zich uit zien zij een mannenfiguur.

Hij staat aan de beek, roerloos als een donker beeld.

Barend tuurt in de schemering.

'Dat is geen mof', zegt hij, 'dat is een schooier, een landloper.' Aarzelend wachten ze. De gestalte beweegt zich niet.

'Wat moet jij hier?', roept Peer.

Geen antwoord. Opnieuw herhaalt Peer zijn vraag.

Maar de vreemde zwijgt.

'De piloot, mijn kop eraf!', zegt Barend.

Langzaam gaan ze naar hem toe, hun handen omhoog. Want zo'n kerel is ook niet gek. Op enkele meters afstand blijven ze staan. De man is nat, zijn uniform, besmeurd met slijk, hangt als een vod om zijn lijf.

Eensklaps komt er leven in de man. Hij steekt zijn hand uit en komt zo naar hen toe. Een zwakke, vermoeide glimlach speelt om zijn mondhoeken.

'Wij help you', zegt Barend.

'I'm an English pilot', zegt hij.

'Wij help you,' herhaalt Barend.

Heel voorzichtig achter hen aanlopend gaat de Engelsman mee naar de eerste de beste boerderij. Daar krijgt hij eten en een stel droge kleren. Aan de tolk vertelt hij dat zijn naam William is, maar ze noemen hem thuis Bill...

(Uit: 'De Zwarte Plak', door Toon Kortooms — De Lanteern, Utrecht)

actie ter terugvoering van de Nederlandse beroepsofficieren in krijgsgevangenschap, in mei 1942, leidde eveneens tot het toenemen van het aantal onderduikers. Korte tijd later kwam daarbij een deel van de voor de Nederlandse Arbeidsdienst opgeroepen jongemannen. En dan begonnen in juli van dat jaar de deportaties van de Nederlandse joden...

Die eerste onderduikers, niet meer dan enkele duizenden, wisten veelal zelf hun weg te vinden, dank zij familieleden, vrienden, kennissen. Meestal was er met niet al te veel moeite wel een vertrouwd adres te vinden, waar men een onderdak kon vinden. Een mond meer aan een vreemde tafel schiep nog niet al te veel problemen, zelfs niet als de distributiebonnen van de onderduiker op waren en hij — vanzelfsprekend — geen nieuwe kon krijgen. De rantsoenen waren nog vrij redelijk, er was vaak 'buiten de bonnen' nog wel iets te krijgen en zeker op het platteland was er in feite nog voedsel in overvloed. Maar naarmate het aantal onderduikers toenam, werd het vinden van adressen steeds moeilijker en werden de problemen om aan het eten te blijven gaandeweg groter.

Maandag 13 juli 1942 zag de vrouw van de hervormde predikant in het Overijsselse Heemse (gemeente Hardenberg) een Duitse auto rijden. Het was dezelfde auto waarmee een half jaar tevoren haar man was weggehaald. Zij had een voorgevoel naar wie de arrestatieploeg ditmaal op weg was en op haar telefonische alarmkreet klom de gereformeerde dominee Frits Slomp ijlings tot boven in zijn kerktoren. Het dienstmeisje schepte de Duitsers af met de mededeling dat dominee's morgens vroeg in de trein was gestapt. De SD'ers vertrokken en een paar uur later verdween ook dominee Slomp uit zijn dorp. Voortaan was hij 'ouderling Van Zanten'.

Korte tijd later kwam hij bij mevrouw Kuipers-Rietberg in Winterswijk; zij had zich al met de verzorging van onderduikers beziggehouden en had vier jongelui die niet in de Arbeidsdienst wilden, onder haar hoede. Zij was het die de 'werkloze' dominee door haar onverschrokkenheid stimuleerde de verzorging van onderduikers in het groot, liefst landelijk, te gaan organiseren.

Dominee Slomp, alias Van Zanten of, zoals hij wat later bekend raakte, Frits de Zwerver, reisde het land af en wekte, zogoed als uitsluitend nog in gereformeerde kring, velen op om zoveel mogelijk Nederlanders uit Duitse handen te houden. In Gelderland, Utrecht, Noord- en Zuid-Holland, Overijssel, Drente,

overal ontstonden kleine groepjes, op zoek naar duikadressen. De LO (Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers) was geboren. Na enkele maanden, in januari 1943, besloot men wekelijks een 'beurs' te houden, waar de aanvragen konden worden verdeeld over de beschikbare adressen. Moeilijkheden waren er te over. Het kostte niet erg veel moeite om plaatsen te vinden voor landarbeiders of tuinders; hun arbeidskracht werd in vele gevallen als een gewaardeerde compensatie gevoeld voor het risico dat men liep. Moeilijker werd het al, zolang men nog hoofdzakelijk op het platteland opereerde, voor hoofdarbeiders uit de stad, ook al toonden velen van hen onvermoede agrarische talenten te bezitten.

Erg veel animo om onderduikers op te nemen, was er in die winter van 1942 op 1943 nog niet. Men twijfelde vaak aan de noodzaak tot onderduiken, men vreesde de risico's die men liep, men keek snel ook naar de financiële consequenties: kon de onderduiker kostgeld betalen of dat zelf verdienen? Hier en daar ontstonden kleine huisvuilindustrietjes; wandtegels, schemerlampen, figuurzaagwerk, gevlochten strotassen werden door handige onderduikers vervaardigd en ten bate van hun eigen — en anderer — levensonderhoud verkocht. De LO poogde — hier en daar met succes — onderduikers in kleine bedrijven te plaatsen; ook in bijvoorbeeld de Voltfabriek in Tilburg en bij Philips in Eindhoven bleek 'ruimte' te zijn.

De arbeidsbureaus werkten soms mee om de illegale werkkrachten te 'legaliseren', een onwaardeerbare hulp.

Maar de moeilijkheden bleven, vooral voor speciale categorieën onderduikers zoals de joden. Een 'onschuldige' arbeidsinzet-onderduiker wilden velen nog wel herbergen, maar een jood! De joden immers liepen veel sneller in de gaten, konden daardoor eigenlijk helemaal niet buiten komen, de strafbedreigingen van de Duitsers voor het verlenen van onderdak aan joden boezemden veel angst in; joden doken veelal niet alléén onder, maar met hun hele gezin, man, vrouw en kinderen. Die kinderen overigens werden door de organisaties die zich met het onderduiken bezighielden, zo-

Politie Apeldoorn

Anefo

goed als altijd apart van de ouders ondergebracht — en met betrekkelijk weinig moeilijkheden: waar het hart zich afsloot voor volwassenen, was er veelal voor een kind nog wel plaats. Honderden joodse kinderen werden alleen al gered uit het laatste doorgangshuis in Amsterdam voor de deportatie naar Westerbork, door een kleine groep, hoofdzakelijk uit studenten bestaande. Ze werden uit de crèche tegenover de Joodsche Schouwburg gesmokkeld, vertrokken met een begeleidster per trein en bus naar Friesland, Overijssel, Limburg... Daar arriveerde Moosje Cohen dan als het neefje Jantje de Vries, die zijn huis en zijn ouders door een bombardement kwijtgeraakt was, bij zijn pleegouders. Ze kwamen aan in de

dorpen, speelden met hun leeftijdgenootjes en gingen naar school en bezochten zelfs de zondagse kerkdienst. Het aantal onderduikers bleef stijgen. Velen wisten nog altijd eigen kanalen te vinden om een veilig onderdak te krijgen. Alom werkten, vaak zonder veel contact buiten de eigen omgeving, groepen en groepjes. De LO groeide steeds verder uit. In de zomer van 1943 kreeg men contact met een al omvangrijke organisatie, die hoofdzakelijk in Limburg en in Noord-Brabant werkte. Na een aantal voorzichtige besprekingen kreeg men aansluiting met elkaar: de LO was nu pas werkelijk een Landelijke Organisatie geworden. Maar inmiddels was de hele bezettingssituatie

in verscheidene opzichten aanzienlijk gewijzigd. Door de verschillende maatregelen die de bezetter in de maanden april en mei 1943 had afgekondigd, was het aantal potentiële onderduikers met één klap met vele tienduizenden vergroot: studenten die weigerden de loyaliteitsverklaring te ondertekenen en nu naar Duitsland moesten, oud-militairen die in krijgsgevangenschap moesten, en vooral zij die volgens de nieuwe jaargangenactie opgeroepen werden voor de arbeidsinzet. Daar stond tegenover dat ten gevolge van de April-meistakingen en de wijze waarop die door de Duitsers waren neergeslagen, de bereidheid om onderduikers op te nemen bijzonder sterk was toegenomen. Men realiseerde zich, veel meer dan voorheen,

De districtsleider 'Kobus' van de Limburgse LO was als mejuffrouw Regina Rijpkema in het bezit van een vals persoonsbewijs.

Rechts: op 27 maart 1943 werd op het bevolkingsregister van Amsterdam een aanslag gepleegd. Hier een beeld van de ravage.

Linksboven: onderduikers werden niet alleen bij families in huis opgenomen, maar moesten ook wel wonen in primitieve blokhutten.

Linksonder: vanuit deze boerderij van de familie Poels in het gehucht Zwarte Plak bij America in de Peel vertrokken vele neergeschoten piloten naar België.

Politiearchief Amsterdam

dat men werkelijk in een 'totale oorlog' was terechtgekomen; men zag ook veel meer dan voorheen de dreiging van de wegvoering in de naaste omgeving. Vele tienduizenden wilden onderduiken en slaagden daarin. Ze kwamen terecht bij particulieren in dorpen en steden, maar ook in kloosters, ziekenhuizen, krankzinnigengestichten, waar zij als bijna naamlozen opgingen in de besloten gemeenschap. Duizenden onderduikers werden tot november 1944 toe door de Duitsers zogoed als ongemoeid gelaten in de Noordoostpolder, waar zij werkten aan landontginning en het binnenhalen van de eerste oogsten van het nieuwe land. Men voelde zich daar zo op zijn gemak, dat men van de letters

van de zoon van de boer-gastheer waren het trieste gevolg ervan. Zo waren er meer die de zo noodzakelijke voorzichtigheid uit het oog verloren, voetbalwedstrijden en bioscopen bezochten, over straat zwerven zonder dat dat noodzakelijk was. En de Duitsers en hun handlangers zaten niet stil. Vele duizenden werden gegrepen bij plotselinge overvallen, huiszoekingen en razzia's, waarbij hele dorpen werden afgezet en uitgekamd. Van de rond twintigduizend joden die onderdoken, is niet minder dan omstreeks de helft te eniger tijd toch in Duitse handen gevallen en voorgoed verdwenen. Maar dan nog, ook als men erin slaagde veilig ondergedoken te blijven, werden de problemen,

vellen konden dus niet in een andere plaats gebruikt worden. En bovendien: bij de uitreiking van die nieuwe stamkaarten kreeg ieder een zegeltje op zijn persoonsbewijs geplakt, ook weer met het nummer van het distributiedistrict. Het was een levensgevaarlijke aanslag op de onderduikers. In voorbeeldig samenspel met duizenden ambtenaren van de distributiedienst wisten de verzetsgroepen het gevaar te keren. Een Knokploeg uit Soest overviel in januari 1944 het bevolkingsregister in Tilburg en verdween met meer dan honderdduizend controlezegels — die waren nog blanco bovendien: het nummer van Tilburg, 249, was er nog niet op gedrukt. De LO wist bovendien honderdduizend valse

VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH
48 ^A	47 ^A	46 ^A	45 ^A	44 ^A	43 ^A	42 ^A	41 ^A
48 ^B	47 ^B	46 ^B	45 ^B	44 ^B	43 ^B	42 ^B	41 ^B
VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH	VLEESCH

VOEDINGSMIDDELEN VOOR HOUDERS VAN INLEGVELLEN GA 401
11e EN 12e PERIODE 1944 (1 OCTOBER - 25 NOVEMBER)

BONKAART
KA411-412

RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE
A95	A93	A91	A89	A87	A85	A83	A81
RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE	RESERVE
A96	A94	A92	A90	A88	A86	A84	A82

BROOD	BROOD	BROOD	BROOD	BROOD	BROOD	BROOD	BROOD
48 ^{A(4)}	47 ^{A(4)}	46 ^{A(4)}	45 ^{A(4)}	44 ^{A(4)}	43 ^{A(4)}	42 ^{A(4)}	41 ^{A(4)}

N(oord) O(ost) P(older) maakte: Nederlands Onderduikers Paradijs — tot de bewoners van dat paradijs bijna zonder uitzondering bij een razzia gegrepen werden. In Limburg werkte de duikorganisatie bijna perfect: een duikhoofd in elke parochie, een duikraad in elk district, een gewestelijke duikraad als topleiding. Veel geestelijken namen aan het werk deel, dat men verrichtte onder de speciale bescherming van 'Onze Lieve Vrouwe van de Goede Duik' — een gedachte van pater Lodewijk Bleys, een van de werkers van het eerste uur in Limburg. Er verreezen in afgelegen streken onderduikerskampen in eenzame bospercelen. Met hulp van boeren en dorpelingen uit de omgeving wist men inleven te blijven. Aanvankelijk ontsnapten deze kampen aan de aandacht van de Duitsers, tot ze, de een na de ander, toch werden ontdekt en overvallen. Zo veilig waande men er zich soms, dat een groep uit zo'n kamp naar een naburig dorp ter kermis toog en daar luidkeels zong: 'En dat we onderduikers zijn, dat willen we weten!' Maar dit soort doldrieste broodronkenheid kon niet ongestraft blijven: een razzia op het kamp en de onverhoedse dood

naarmate de oorlog vorderde, steeds groter. De voedselrantsoenen werden geringer, steeds meer onderduikers kwamen ook terecht in de steden, waar het steeds moeilijker werd om nog eens iets extra's te bemachtigen. Er moesten voor tienduizenden onderduikers bonkaarten komen om hun het verborgen blijven niet onmogelijk te maken. Bonkaarten werden verstrekt — maandelijks — door de distributiekantoren. Aleind 1942 hadden enkele verzetsgroepen zo'n kantoor overvallen en waren er met de bonnenvoorraad vandoor gegaan. In 1943 namen die activiteiten toe. Speciale 'Knokploegen' werden gevormd om bonnen te bemachtigen. De ene overval na de andere, door het hele land, werd op touw gezet. Vele mislukten, maar vaak ook boekte men prachtige resultaten. De 'veroverde' bonnen werden door de kanalen van de LO en andere verzorgingsorganisaties gedistribueerd. In de herfst van 1943 bedacht de *Höhere SS- und Polizeiführer* Rauter een tegenzet. Hij beval de invoering van een nieuwe distributiestamkaart, voorzien van een inlegvel. Het hele land werd in districten verdeeld, met elk zijn eigen nummer: in de ene plaats geroofde inleg-

nieuwe stamkaarten en honderdduizend inlegvellen te drukken. In Kampen kregen de NSB-ers op het distributiekantoor valse en de onderduikers via de LO echte inlegvellen. Ook ambtenaren van het Centraal Distributiekantoor in Zwolle zaten in het complot. Het distributiekantoor in Weert was half legaal, half illegaal onder toezicht (!) van de LO. Met de bonkaarten van schippers, in Duitsland werkenden, evacués en zelfs overledenen kon vruchtbaar worden geknoeid. Het distributiekantoor in Leeuwarden kreeg een waarschuwing dat binnen een uur de SD ter controle zou verschijnen. De reactie was nog sneller: binnen een kwartier was een ambtenaar met de hele administratie, alle bonkaarten en alle inlegvellen verdwenen. Knokploegen zochten niet altijd zelf de distributiekantoren uit om een overval te plegen. Het gebeurde wel dat men, als men op een distributiekantoor zich zo aan knoeierijen te buiten was gegaan, dat men bij een controle door de mand zou vallen, een Knokploeg verzocht een overval te plegen, waarna het aantal gestolen bescheiden te hoog werd opgegeven... en men weer enige tijd zijn knoeierijen kon voortzetten.

Het illegale vervoer van grote hoeveelheden bonkaarten geschiedde vaak op de meest ingenuïze wijze: in ziekenauto's, lijkwagens, melkbussen en in alles wat er maar 'onschuldig' genoeg uit zag. Vaak werd de buit eerst enkele dagen in de buurt opgeslagen om de verhoogde activiteit van de Duitse politie wat te laten luwen. Na een overval in Maartensdijk logeerden de KP'ers met buit en al in fort Ruygenhoek, in gebruik bij de Duitsers, die echter dat weekeinde afwezig waren. In Maasland verdwenen de overvallers in een klein autootje dat twee straten verder een grote vrachtauto binnenreed. Het signalement 'klein autootje' werkte prachtig. De Duitsers, die na het alarm snel de toegangswegen afzetten, lieten de vrachtauto on-

gehinderd passeren, maar keerden elk klein autootje binnenste buiten. Zo leidde de hulp aan onderduikers tot velerlei andere verzetsactiviteiten. Niet alleen moesten distributiekantoren overvallen worden, maar daarvoor waren wapens nodig. Die verkreeg men hier en daar door overvallen op politie-bureaus. Bezat men eenmaal wapens, dan werden de mogelijkheden weer groter. Er konden bevolkingsregisters overvallen worden om voor de Duitsers onontbeerlijke persoonsgegevens te roven of te vernietigen; er konden overvallen gepleegd worden op gevangenen, transporten van arrestanten, ziekenhuizen en marechausseekazernes om gevangen illegale werkers en onderduikers in vrijheid te stellen.

Tijdens de oorlog waren veel paperassen nodig om in leven te blijven. Zo had het geen zin om zonder bonkaarten (linkerpagina) bij de winkels in de rij te gaan staan, want zonder bonnen mocht — en kon — de leverancier niets verkopen. Men kwam slechts in het bezit van bonkaarten, als men een 'distributiestamkaart' (geheel onder, rechts) kon tonen; zonder inlegvel (hieronder) van de stamkaart was het evenmin mogelijk het officieel verstrekte voedsel te verkrijgen. Deze papieren werden in groten getale vervalst ten behoeve van de onderduikers. Daarnaast was er een levendige zwarte handel in bonnen om zo veel mogelijk extra-voedsel te kunnen bemachtigen.

Hiernaast: behalve een persoonsbewijs (zie pagina 1649) had men een 'Ausweis' nodig om bijvoorbeeld vrijgesteld te zijn van de arbeidsinzet. Een 'Sonderausweis' (linksonder) was nodig om bijvoorbeeld 's nachts — in de zogenaamde 'spertijd' — buitenshuis te kunnen zijn. De illegaliteit heeft ook deze papieren veelvuldig vervalst.

Dieser Ausweis ist nur gültig in Verbindung mit der Kennkarte oder einem sonstigen amtlichen Lichtbildausweis

Deze vergunning is slechts geldig indien zij tezamen met een persoonsbewijs of een dergelijk van overheidswegen afgegeven legitimatiepapier, waarop een foto van den houder voorkomt, wordt getoond

Eigenhändige Unterschrift

Handtekening van den houder

Form. 122 8462-44-K 983
NADRUK VERBODEN
R.I.J. SUIJTGEVERIJ

SONDERAUSWEIS
VERGUNNING

Nr. 39223-

Zu- und Vorname BORGSMANN, Etert
Naam en Voornamen
Geboren am 7-12-19 in Schalkwijk
Geboren op te
Beruf Inspektor
Beroep
Wohnhaft in (Wohnort, Strasse und Hausnummer) Amsterdam,
Wonende in (Gemeente, straat en huisnummer) Schubertstraat 37
ist berechtigt zur Durchführung seiner Ordnungswachdienst Dienstobliegenheiten in der Zeit von 20 Uhr bis 4 Uhr in den Niederlanden
die Strasse zu betreten und zwar zu der Überwachung des Lagers zu Schiedam
Ordnungswachdienst in der Zeit von 20 Uhr bis 4 Uhr in den Niederlanden
Houder dezer is gerechtigd zich van 20 uur tot 4 uur in de gemeente Nederland in de open lucht te bevinden zuwille van de overwachting van de plaats van de benodigde benodigdheden ten einde zijn beroepswerkzaamheden te kunnen verrichten.
Gültig bis 31 Mai 1945
Deze vergunning is geldig tot Amsterdam, den 11 DEC 1944
Der Beauftragte des Reichskommissars für die Provinz Stadt Amsterdam — Polizeioffizier
Minister der Gendarmerie

INLEGVEL L 1
BEHOORT BIJ DISTRIBUTIESTAMKAART
No. 1008
VOOR PERSONEN VAN 21 JAAR EN OUDER BENEDEN INKOMENGRENS
Dit inlegvel blijft het eigendom van den Staat der Nederlanden. Het is verboden dit te beschadigen of anderszins onbruikbaar te maken. De bonnen mogen uitsluitend worden verwijderd door den daartoe bevoegden ambtenaar.

BONKAART	BONKAART	BONKAART	BONKAART
L 112	L 111	L 110	L 109
BONKAART	BONKAART	BONKAART	BONKAART
L 108	L 107	L 106	L 105

AUSWEIS Nr. 2-635821
(Nur gültig in Verbindung mit der Kennkarte)
(Allein geldig tezamen met het persoonsbewijs)
Der B o o n , Gerrit
De heer
geboren am 9.2.1922 in Koog a/d Zaan
geboren op te
wohnhaft in Koog aan de Zaan Familienstand ongeh.
wonende te 31.12.43
Kennkarte Nr. K25/No. 000431
Persoonsbewijs No. 31.12.43
ist vom Arbeitseinsatz ordnungsmässig erfasst und mit Genehmigung des Bezirksarbeitsamtes bei der Firma
is voor den arbeidsinzet volgens voorschrift ingeschreven en met toestemming van het Gewestelijk Arbeidsbureau bij de firma
Gem. Gasfabriek
als Kontorist beschäftigt
Zaandam, den 14. Oct. 1943
Gew. Arbeitsbureau Zaandam
(Siegel) — (stempel) (Unterschrift) — (handtekening)
Der Inhaber hat diesen Ausweis dauernd bei sich zu führen. — De houder dient dit bewijs altijd bij zich te hebben.
Beim Arbeitsplatzwechsel ist der Ausweis beim Bezirksarbeitsamt abzugeben.
Bij verandering van betrekking moet het bewijs bij het Gew. Arbidsbureau afgegeven worden.

TWEDE DISTRIBUTIE STAMKAART
M 174 № 891472
V
No. PERSONENB. 400
No. PERSTE DISTR. STAMKAART 024710
GEBOORTEDATUM 12 Jan 1923
GEBOORTENAAM Vanderweide Betty
GEBOORTETE AMSTERDAM
ADRES Tweebstraat 2 I
174

Er konden overvallen gedaan worden op Gewestelijke Arbeidsbureaus en Bureaus van de Voedselcommissaris, ook weer om belangrijke papieren te vernietigen of te bemachtigen. En om de onderduikers zelf een wat grotere veiligheid te geven draaiden illegale vervalsingscentrales constant op volle toeren om allerlei soorten *Ausweise* en zelfs ook volledige, bijzonder moeilijk na te maken persoonsbewijzen te vervaardigen.

OVERVAL OP DRUKKERIJ HOITSEMA TE GRONINGEN

Drie jaar lang hebben de Duitsers de illusie gehad dat hun bezetting van Nederland 'administratief' min of meer klopte. In mei 1943 kwamen zij er evenwel achter dat ondergrondse instanties in staat bleken vele tienduizenden onderduikers per dag op te nemen. Toen namelijk zouden de Nederlandse militairen weer in krijgsgevangenschap worden teruggevoerd en werd de 'arbeidsinzet' ingevoerd. Vele Nederlanders wilden en konden zich hieraan onttrekken door onder te duiken. Voor al deze mensen wist de LO (Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers) de benodigde distributiescheiden te bemachtigen.

Om deze LO in verwarring te brengen voerde de bezetter in het voorjaar van 1944 een nieuwe distributiestamkaart in. Slechts met een geldig persoonsbewijs kon men een nieuwe stamkaart in ontvangst nemen en slechts met deze nieuwe stamkaart werd het mogelijk de per maand wisselende bonkaart te ontvangen. De LO werkte samen met de KP (Knokploegen), die distributiekantoren overvielen en telkens weer nieuwe bonkaarten konden bemachtigen. In mei 1944 was de nood zeer hoog gestegen: in Amsterdam kwam men twintigduizend bonkaarten te kort. Er werd toen een verrassend plan geboren: men zou de bonkaarten gaan halen op de drukkerij waar zij werden vervaardigd. Bonkaarten werden niet alleen gedrukt bij Enschedé te Haarlem, maar ook bij Hoitsema te Groningen. Het plan was in Groningen uitgedokterd en dus werd Hoitsema aangewezen. Een van de topfiguren van de KP, de Drentse boer Johannes Post, trok naar het noorden om de overval te regelen. Hij kreeg contact met agent Miedema, een van de politiemannen die bij Hoitsema wacht liep en hij wist hem over te halen mee te werken aan de beraamde overval. Miedema zou tegelijk met de bonkaarten worden meegenomen, waarna hij en zijn gezin veilig zouden kunnen onderduiken. Ook de commissaris van politie te Groningen werd bij de plannen betrokken: zodra na de overval alarm werd gegeven, zou hij zijn overvalwagens naar het noorden van de stad sturen, zodat de overvallers met de buit in zuidelijke richting konden ontkomen.

De overval was vastgesteld op 17 mei 1944. Het was een voorbeeld van een goed voorbereide en perfecte overval. Enkele leden van de KP drongen 's avonds om kwart over zes de huizen van de omwonenden binnen om alarm slaan te voorkomen. Zij hielden deze mensen in bedwang, terwijl een meisje aanbelde bij de drukkerij, zogenaamd om een pakje brood af te geven voor agent Miedema. Een argwanende politiemann

De hulpverlening aan de bedreigde medemens vormde een van de belangrijkste karakteristieken van het Nederlandse verzet. Simpelweg en heel in het klein begonnen, groeide dit werk uit tot een activiteit waarbij tienduizenden betrokken waren. Zo werd de hulp aan onderduikers ook bij uitstek die vorm van verzet die niet beperkt bleef tot enige honderden, op zijn hoogst enkele duizenden verzetsstrijders, maar waaraan grote groepen uit alle windstreken en

opende de poort en werd onmiddellijk door drie gewapende KP'ers omvergelopen. Miedema had achter de snel weer gesloten poort het overige voorbereidende werk gedaan: in een kantoortje lagen alle bonkaarten in stapeltjes verpakt gereed.

Even dreigde er een kink in de kabel te komen. De vrouw van de bedrijfsleider, die boven de drukkerij woonde, kwam aan de politiemannen vertellen dat haar man werd bedreigd 'door een vent met een revolver', maar de bezorgde vrouw werd bij de overrompelde politiemannen geplaatst. In ijltipo werden de pakken bonkaarten naar de poort gesleept, waar precies op tijd een oude Chevrolet kwam voorrijden om de buit in te laden. Er was op twee auto's gerekend, maar een ervan had niet willen starten. Daardoor kon slechts de helft van de verwachte hoeveelheid bonkaarten worden meegenomen.

De buit overtrof toch alle verwachtingen. De overvallers hadden gerekend op 80.000 kaarten voor de lopende en de twee daaropvolgende perioden; de kraak leverde 135.450 bonkaarten op.

Binnen een half uur waren de overvallers verdwenen en enkele minuten daarna werd groot alarm gegeven. De overvalwagens trokken volgens afspraak in noordelijke richting, zodat de buit ongestoord Zuidlaren kon bereiken. Daar was alles in de psychiatrische inrichting Dennenoord in gereedheid gebracht om de bonkaarten in ontvangst te nemen en te verbergen. Enkele uren later hoorde de LO in het benarde Amsterdam dat er drie koffers met bonkaarten op de trein waren gezet met daarin twintigduizend bonkaarten voor de lopende periode.

De problemen ontstonden evenwel na de geslaagde overval. Het heeft namelijk oneindig veel moeite gekost om de bonnen op de plaats van bestemming te krijgen. Op het Amsterdamse Centraal Station was een illegale werker onder valse naam lid geworden van de spoorwegrecherche en hij zou de drie koffers naar een adres in de Van Breestraat brengen. Op dat adres had de SD juist de dag tevoren een overval gedaan; met grote tegenwoordigheid van geest wist de man zichzelf en de drie koffers te redden.

Een dag later ging de man met de twintigduizend bonkaarten naar een nieuw adres aan het Singel. Onderweg werd hij aangehouden en een koerierster, die dit op een afstand zag gebeuren, waarschuwde de ontvangers. Uit angst dat de man door de Duitsers werd geschaduwd, durfde niemand de koffers in ontvangst te nemen. De koffers bereikten tenslotte toch nog hun bestemming langs een bijkans eindeloze weg van voorzichtig informeren en afwachten.

Inmiddels waren de Duitsers, geholpen door Nederlandse landverraders, begonnen met een

uit alle geledingen van het Nederlandse volk deelnamen.

Die hulp is verricht ten koste van vele honderden slachtoffers, die stierven voor de vuurpelotons of in de concentratiekampen. Maar door hun activiteiten zijn honderdduizenden uit handen van de Duitsers kunnen blijven. Dit humanitaire verzet is zonder twijfel de grootste prestatie geweest van de Nederlandse illegaliteit.

grootscheepse jacht op de bonkaarten en de krakers. Toen lagen er in Zuidlaren nog ruim honderdduizend bonkaarten voor de maanden juni en juli. Enkele meisjes uit Rotterdam haalden de kaarten voor juni op. Zij namen ze in de trein mee onder de bescherming van een vervalst identiteitsbewijs van de SD. Telkens wanneer zij voor controle werden aangehouden, begon een van de meisjes met het identiteitsbewijs te zwaaien. Daarmee hield het groepje in elk geval de landverraders op een afstand: zij hadden diep respect voor dit document.

De Duitsers poogden de vijftigduizend bonkaarten voor juli onbruikbaar te maken door de kaarten voor die periode bij Enschedé te Haarlem te laten bedrukken met een fijn raster. Aangezien de Duitsers in Groningen overal een panische jacht op de bonkaarten waren begonnen, overwoog de LO de kaarten maar te verbranden. Maar juist op tijd ontving men uit Amsterdam het bericht dat het rastercliché voor één nacht bij drukkerij Enschedé achterover was gedrukt, zodat het in de vervalsingscentrale vakkundig kon worden nageemaakt.

Groningen drong er echter op aan de kaarten zo snel mogelijk te laten ophalen, want een deel van de overvallers was tijdens een grote razzia in handen van de Duitsers gevallen. Deze mensen werden zo onbarmhartig verhoord dat de schuilplaats spoedig bij de Duitsers bekend kon zijn. Amsterdam deed een beroep op een Haagse groep, die de technische dienst van de posterijen inschakelde: de vijftigduizend bonkaarten werden met een officieel transport opgehaald en naar Amsterdam vervoerd om daar met het speciale raster te worden bedrukt, voor zij zouden worden verspreid. Het PTT-transport verliep feilloos, maar in Amsterdam ontstond weer een communicatiestoornis, waardoor niemand de kaarten in ontvangst durfde te nemen uit angst in een Duitse val te trappen. Twee wanhopige studenten liepen dagen met de lading te leuren, die in een particuliere garage lag opgeslagen, maar overal waar zij aanbelden, werd de deur voor hun neus dichtgegooid.

Ook deze laatste hindernis is echter overwonnen; de kaarten bereikten de vervalsingscentrale en kregen er hun raster. Door een technische storing werd het raster op een deel van de kaarten niet aangebracht, zodat de ontvangers deze bonnen niet hebben kunnen gebruiken.

Slechts enkele illegalen die bij deze kraak waren betrokken, overleefden de oorlog; tijdens de jacht van de bezetter na de kraak werden er velen gepakt. Door de kraak konden tienduizenden onderduikers het leven weer met enkele maanden rekken. En dat was een hoge prijs waard.

Louis Sinner